

κειται μόνο το *άψυχο πράγμα*. Κάθε αντικείμενο της επιστήμης (σ' αυτό επίσης και ο άνθρωπος) μπορεί να γίνει αντιληπτό και γνωστό ως αντικείμενο. Δεν επιτρέπεται όμως να θεωρήσεις και να ερευνήσεις μ' αυτό τον τρόπο το υποκείμενο, καθότι – ως υποκείμενο – δεν μπορεί, διατηρώντας τη θέση του, να βουβαθεί. Κατά συνέπεια, η γνώση του οφείλει να είναι *διαλογική*.

Mikhail M. Bakhtin (1986: 512, οι εμφάσεις δικές του)

Το ανθρωπιστικό «παράδειγμα», που η πιο ριζοσπαστική και οργανική κριτική του αναδύθηκε στο πλαίσιο του γερμανικού ιστορικισμού, συνιστά έναν εναλλακτικό –σε σχέση με το φυσιοκρατικό «παράδειγμα»– τρόπο κατανόησης και νοηματοδότησης της κοινωνικής πραγματικότητας, που εμφανίστηκε κατά τον 19ο αιώνα στη Γαλλία και την Αγγλία (χρειάζεται να αναφερθούμε εδώ στους Auguste Comte, John Stuart Mill και Herbert Spencer) και οφείλει την κοινωνιολογική του ανάπτυξη κυρίως στον γαλλικό πολιτισμό (κυρίως μέσω του Émile D. Durkheim). Πηγάζει από τις κριτικές που είχαν υποστεί οι προαναφερόμενες θετικιστικές προσεγγίσεις, τις παραδοχές των οποίων οι υποστηρικτές του ανθρωπιστικού «παράδειγματος» θεωρούσαν ότι είναι από τη βάση τους εσφαλμένες. Οι υποστηρικτές του ανθρωπιστικού «παράδειγματος» θεωρούν ότι η θετικιστική προσέγγιση υποτίμησε τις ατομικές, βιωματικές, υποκειμενικές διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι βιωματικές διαστάσεις δεν μπορούσαν να ανιχνευτούν και να αναδειχτούν μέσω των ποσοτικών ερευνητικών τεχνικών και μεθόδων και αποκλείστηκαν από τη θετικιστική κοινωνική έρευνα.

Σε αντιδιαστολή με το φυσιοκρατικό «παράδειγμα», στο ανθρωπιστικό «παράδειγμα» και ιδιαίτερα στην ερμηνευτική προσέγγιση δίνεται έμφαση στην πρακτική κατανόηση και ερμηνεία των ανθρώπινων δράσεων. Πρόκειται στην ουσία για μία ιστορικά πλαίσιοθετημένη προοπτική, όπου η γνώση σχετίζεται όχι με την αναζήτηση άχρονων και ανιστορικών, αιτιοκρατικών νόμων και αφαιρετικών δομών, αλλά με την κατανόηση του νοήματος των πράξεων των υποκειμένων. Γι' αυτό τον λόγο, το ανθρωπιστικό «παράδειγμα» έχει ως βάση των ερευνών του, μεταξύ άλλων, τις αφηγηματικές και διαλογικές προσεγγίσεις, τις «πυκνές περιγραφές» (Geertz, 1993/1973), τις κονστρουκτιβιστικές, μετανεωτεरिकές και κριτικές προσεγγίσεις.

Οι θεμελιώδεις αυτές διαφορές στο θεωρητικό επίπεδο συνεπάγονται αναπόφευκτα διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ερευνητικές διαδικασίες. Και αυτή η πλευρά του ρόλου της θεωρίας στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών είναι που μας ενδιαφέρει εδώ περισσότερο. Πράγματι, αν η ουσία της ανθρώπινης, κοινωνικής ζωής διαφέρει από αυτήν του φυσικού κόσμου, τότε θα πρέπει να μελετηθεί όχι μόνο μέσα από τη χρήση διαφορετικών θεωριών αλλά και διαφορετικών μεθόδων από αυτές της θετικιστικής προσέγγισης. Στις προσεγγίσεις του ανθρωπιστικού «παράδειγματος» είναι δύσκολο να υιοθετήσει κανείς τη

«γλώσσα των μεταβλητών», καθότι δεν μπορεί να λάβει υπόψη τη βιωματική πραγματικότητα των εμπρόθετων και υποκειμενικών διαστάσεων της ανθρώπινης ύπαρξης, που, εξ ορισμού, δεν μπορούν να αναπαρασταθούν μέσω των αντικειμενιστικών ποσοτικοποιήσεων των θετικιστικών προσεγγίσεων. Αυτό συμβαίνει τόσο στη φάση της συλλογής των δεδομένων όσο και στη φάση της ανάλυσής τους κυρίως γιατί το θεωρητικό θετικιστικό πλαίσιο με τις παραδοχές που υιοθετεί αδυνατεί να προσεγγίσει και αναλύσει την ανθρώπινη συμπεριφορά με όρους ολότητας, δυναμικού πλαισίου και αλληλεπίδρασης. Έτσι, στο πλαίσιο του ανθρωπιστικού «παράδειγματος» έχουν αναπτυχθεί διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, όπου ακολουθούνται διαφορετικοί ερευνητικοί τρόποι συλλογής και ανάλυσης της εμπειρικής πραγματικότητας. Είναι οι προσεγγίσεις αυτές που συγκροτούν μεταξύ άλλων το σώμα της «ποιοτικής έρευνας».

Στη συνέχεια, λόγω χώρου, δεν θα παρουσιάσουμε αναλυτικά τις διάφορες θεωρίες και προσεγγίσεις του ανθρωπιστικού «παράδειγματος» και θα περιοριστούμε σε μία κρίσιμη εκδοχή του, που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην πραγμάτευση των ζητημάτων που τίθενται στον συλλογικό τόμο. Η κρίσιμη αυτή εκδοχή του ανθρωπιστικού «παράδειγματος», που έγινε ευρύτερα γνωστή στις κοινωνικές επιστήμες και κυρίως στην Κοινωνιολογία, συνδέεται με το έργο του Γερμανού κοινωνιολόγου Max Weber (1949a, 1949b/1904, 1949c/1906, 1949d/1917, 1981/1913, x.x.: βλ., επίσης, Bruun, 1972· Eldridge, 1972· Κυπραίος, x.x., 1983· Φίλιας, 1976· Ψυχοπαίδης, 1993). Το έργο του Weber προιδεάζει την τοποθέτηση όλων αυτών των ζητημάτων που στη συνέχεια αναπτύχθηκαν στο πλούσιο πεδίο της κοινωνικής θεωρίας και έρευνας, οδηγώντας σε προσεγγίσεις, όπως είναι η φαινομενολογική προσέγγιση (E. Husserl και A. Schutz), η προσέγγιση της συμβολικής αλληλεπίδρασης (G. H. Mead και H. Blumer) και η εθνομεθοδολογία (H. Carfinkel και A. Cicourel), που αναπτύχθηκαν κυρίως στο αμερικανικό πλαίσιο από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Όλες αυτές οι προσεγγίσεις μοιράζονται τις ακόλουθες θεμελιώδεις θέσεις της βεμπεριανής προοπτικής: (α) μία φανερή αντιαιτιοκρατική θέση, (β) μία κριτική στάση σε όλες τις παραδοσιακές φιλοσοφίες της Ιστορίας και όλες τις μορφές του εξελικτικισμού, (γ) την υποστήριξη της θέσης ότι μεταξύ των φυσικών και κοινωνικών επιστημών υπάρχει μία θεμελιώδης «οντολογική» διαφορά, που δεν επιτρέπει την υιοθέτηση των μεθόδων των πρώτων στο πεδίο των δεύτερων, (δ) την κριτική στάση στις προσεγγίσεις όπου η εξήγηση της ανθρώπινης δράσης βασίζεται στη μελέτη των κοινωνικών δομών και θεσμών, αγνοώντας τους προσωπικούς, βιωματικούς παράγοντες, και (ε) τη θέση ότι η μεστή νοήματος δράση των υποκειμένων συνιστά τον πυρήνα κάθε κοινωνικού φαινομένου και ως εκ τούτου και το βασικό αντικείμενο έρευνας του κοινωνικού επιστήμονα.

2.2.1. Η θεωρία του Max Weber: Το ζήτημα της κατανόησης και η μεθοδολογία των ιδεατών τύπων

Καθένας βλέπει αυτό που έχει στην καρδιά.
Max Weber

Όπως είναι γενικά γνωστό, ένας από τους πρώτους που έκαναν επίθεση στον επιστημονισμό του Comte στο όνομα της αυτονομίας των ανθρωπιστικών επιστημών – με την έννοια ότι δεν είναι ομόλογες με τις φυσικές επιστήμες – είναι ο Γερμανός φιλόσοφος Wilhelm Dilthey. Στο έργο του *Εισαγωγή στις Κοινωνικές Επιστήμες* (1989), ο Dilthey ανέλυσε τη διάκριση μεταξύ των «επιστημών της φύσης» και των «επιστημών του πνεύματος», βασίζοντας τη διαφορά μεταξύ τους ακριβώς στη σχέση που έχει εγκαθιδρυθεί μεταξύ του ερευνητή και της υπό διερεύνηση πραγματικότητας. Πράγματι, στις φυσικές επιστήμες το αντικείμενο της έρευνας βασίζεται στην παραδοχή ότι η πραγματικότητα είναι εξωτερική σε σχέση με τον ερευνητή και παραμένει έτσι καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Έτσι, η γνώση λαμβάνει τη μορφή της *εξήγησης* (αιτιοκρατικοί νόμοι κ.λπ.). Αντιθέτως, στις ανθρωπιστικές επιστήμες, λόγω του ότι δεν υπάρχει μία τέτοια αποστασιοποίηση του παρατηρητή από το αντικείμενο της παρατήρησής του, η γνώση μπορεί να αποκτηθεί μόνο μέσω μιας εντελώς διαφορετικής διαδικασίας, της *κατανόησης* (*verstehen*). Σύμφωνα με τον Dilthey, τη φύση την *εξηγούμε*, ενώ την πνευματική ζωή την *κατανοούμε*.

Ο Weber, αναθεωρώντας την αρχική θέση του Dilthey, εισάγει την έννοια της κατανόησης στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα στην Κοινωνιολογία. Στην προσπάθειά του να οικειοποιηθεί την αρχή της κατανόησης, δεν ήθελε να εγκλωβιστεί στον υποκειμενικό ατομικισμό ή ψυχολογισμό. Ο Weber επέδωκε να διατηρήσει την αντικειμενικότητα της κοινωνικής επιστήμης τόσο με την έννοια ότι είναι ανεξάρτητη από αξιολογικές κρίσεις όσο και με όρους της δυνατότητας διατύπωσης προτάσεων γενικής φύσεως, ακόμη και στην περίπτωση που υιοθετούσε μία προσέγγιση προσανατολισμένη στην ατομικότητα.

Σε σχέση με το πρώτο σημείο, ο Weber θεωρούσε δεδομένο ότι οι ιστορικές και κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να είναι απαλλαγμένες από κάθε αξιολογική κρίση και γι' αυτό προσπαθούσε καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του να αναπτύξει το κατάλληλο θεωρητικό σχήμα. Όμως, σ' αυτό το ζήτημα δεν κατάφερε να προσφέρει μία σαφή θέση ως αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων.

Ο Weber ποτέ δεν εγκατέλειψε την πεποίθηση ότι οι ιστορικές και κοινωνικές επιστήμες πρέπει να είναι ελεύθερες από αξίες. Καθώς οι αξιολογικές κρίσεις πρέπει να διατηρούνται εκτός των ιστορικών και κοινωνικών επιστημών, οι αξίες, σύμφωνα με τον Weber, αναπόφευκτα επηρεάζουν τη διαδικασία της έρευνας. Ακόμη και αν δεν παίζουν κανένα ρόλο στη διαμόρφωση των κρίσεων, οι αξίες εμπλέκονται στην επιλογή των αντικειμένων της έρευνας, λειτουργώντας καθοδηγητικά για τον ερευνητή.

Κατά συνέπεια, η απελευθέρωση από τις αξίες ήταν η πρώτη συνθήκη για την εξασφάλιση της αντικειμενικότητας στις κοινωνικές επιστήμες. Οι όροι της δεύτερης συνθήκης, που αφορούν στη διατύπωση γενικών προτάσεων, ήταν κάτι που χρειαζόταν να προσδιοριστεί. Σύμφωνα με τον Weber, οι κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να διακριθούν από τις φυσικές επιστήμες όχι στη βάση του αντικειμένου τους (όπως υποστήριζε ο Dilthey σχετικά με την αντιπαράθεση φυσικές επιστήμες και επιστήμες του πνεύματος), ούτε στη βάση του γεγονότος ότι ο σκοπός τους είναι να εξετάζουν τα κοινωνικά φαινόμενα στην ατομικότητά τους – αφού και οι κοινωνικές επιστήμες επίσης στοχεύουν στη διατύπωση γενικεύσεων – αλλά στη βάση του προσανατολισμού τους προς την ατομικότητα.

Σύμφωνα με τον Weber, η μέθοδος της «κατανόησης» αποτελεί τη βάση για τη μελέτη του ιδιαίτερου αυτού προσανατολισμού προς την ατομικότητα. Ο Weber απέρριψε κάθε μορφή ψυχολογισμού. Η κατανόηση δεν είναι ούτε ψυχολογική διορατικότητα (οξυδέρκεια), ούτε κάτι που γίνεται αυθόρμητα και αιφνίδια (*illumination*). Η κατανόηση είναι μία ορθολογική αντίληψη των κινήτρων της συμπεριφοράς. Δεν είναι διαίσθηση, αλλά «ερμηνεία»: κατανόηση του σκοπού της δράσης και σύλληψη του εμπρόθετου στοιχείου της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ικανότητα ταύτισης με τους άλλους, που είναι σύμφυτη με την κατανόηση, σχετίζεται επίσης με την ορθολογική ερμηνεία, με την ικανότητα να μπαίνεις στη θέση του άλλου. Αυτό περιλαμβάνει την κατανόηση των κινήτρων των δράσεων, το υποκειμενικό νόημα που τα άτομα αποδίδουν στη συμπεριφορά τους: επειδή κάθε δράση, ακόμη και η πιο φαινομενικά παράλογη, έχει τον δικό της πυρήνα ορθολογικότητας, το δικό της εσωτερικό «νόημα». Όπως ο Boudon γράφει:

Για τον Weber, για να κατανοήσεις μία ατομική δράση χρειάζεται να έχεις τα απαραίτητα μέσα απόκτησης της πληροφορίας, προκειμένου να κατανοήσεις τα κίνητρα που βρίσκονται πίσω από αυτήν. Στην άποψή του, οι παρατηρητές κατανοούν τη δράση ενός παρατηρούμενου υποκειμένου στον βαθμό που μπορούν να συμπεράνουν ότι στην ίδια κατάσταση είναι εντελώς πιθανό πως και οι ίδιοι θα δρούσαν με τον ίδιο τρόπο [...]. Όπως μπορεί να ιδωθεί, η κατανόηση στη βεμπεριανή έννοια συνεπάγεται την ικανότητα του παρατηρητή να βάζει τον εαυτό του στη θέση του δρώντος υποκειμένου, αλλά με κανέναν τρόπο δεν συνεπάγεται αυτό ότι η υποκειμενικότητα του δρώντος προσώπου είναι άμεσα διαφανής [...]. Πράγματι, η βεμπεριανή έννοια της κατανόησης δηλώνει μία διαδικασία που είναι πολύ κοντά σ' αυτό που τα εγχειρίδια της λογικής αποκαλούν «*ampliative επαγωγή*» και που συνίσταται στην κατασκευή των κινήτρων που δεν είναι άμεσα προσβάσιμα από τη διασταύρωση των γεγονότων (Boudon, 1986: 31, 51).

Πώς ο προσανατολισμός προς την ατομικότητα σχετίζεται με την αντικειμενικότητα; Αν ξεκινήσουμε με το άτομο και το υποκειμενικό νόημα της δράσης του,

πώς μπορούμε να αποκτήσουμε αντικειμενική γνώση που να έχει γενικά χαρακτηριστικά;

Ο Weber επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αυτό αναπτύσσοντας την έννοια του *ιδεατού τύπου* (Weber, x.x.: 106-125). Για τον Weber, οι ιδεατοί τύποι είναι ένα νοητό μέσο για την κατανόηση της ανθρώπινης ύπαρξης στην άπειρα ετερογενή συνέχεια της πραγματικότητας⁸ (του ιστορικού γίνεσθαι). Μέσω του ιδεατού τύπου, η πραγματικότητα αυτή (η ετερογενής συνέχεια των φαινομένων του πολιτισμού, που καθορίζεται από τις αξιολογικές ιδέες, οι οποίες καθοδηγούν την έρευνα των φαινομένων του πολιτισμού) μπορεί όχι μόνο να συλληφθεί εννοιολογικά και γενικευτικά, αλλά και να ερευνηθεί στην ατομικότητά της, δηλαδή ως μοναδικό ιστορικό φαινόμενο.

Μ' άλλα λόγια, ο βεμπεριανός ιδεατός τύπος καλύπτει όλα τα πεδία της κοινωνικής επιστήμης και μπορεί να συγκροτηθεί σε διάφορα επίπεδα γενικότητας, από το άτομο μέχρι την κοινωνία ως ολότητα. Ο Weber αναφέρθηκε στους ιδεατούς τύπους σε σχέση με τις κοινωνικές δομές (για παράδειγμα, η φεουδαρχία, ο καπιταλισμός κ.λπ.), τους θεσμούς (π.χ., η γραφειοκρατία, η Εκκλησία και η αίρεση, οι διάφορες μορφές εξουσίας κ.ά.) και την ατομική συμπεριφορά (π.χ., η ορθολογική συμπεριφορά).

Οι ιδεατοί τύποι, σύμφωνα με τον Weber, είναι νοητοί τύποι, νοητές κατασκευές και όχι ιδεώδη πρότυπα ή έννοιες γένους και χρησιμεύουν για την ανάλυση και κατανόηση της πραγματικότητας ως προς τα ουσιώδη της χαρακτηριστικά, χωρίς όμως να απαιτείται να πραγματοποιούνται στην «καθαρότητα» τους ως εμπειρικά φαινόμενα. Πρόκειται για ένα εννοιολογικό μοντέλο σχέσεων που δημιουργήθηκε από την εμπειρία μέσω της ενίσχυσης ορισμένων χαρακτηριστικών ή τον παραμερισμό κάποιων άλλων, και χρησιμεύει ως μέτρο σύγκρισης με τις μεικτές μορφές που υπάρχουν στην πραγματικότητα. Οι ιδεατοί τύποι, όπως ο ίδιος γράφει:

8. Ο Weber, επηρεασμένος από τις ιδέες του Rickert σχετικά με τις καντιανές κατηγορίες του χώρου, του χρόνου και της αιτιότητας, που τις συνέδεσε με τις «αξίες», υποστήριξε ότι «η πραγματικότητα όπως παρουσιάζεται στον κοινωνικό επιστήμονα δεν έχει μόνον άπειρη έκταση και ποικιλία, αλλά και κάθε ατομικό φαινόμενο δεν μπορεί να περιγραφεί και να νοηθεί ποτέ εξαντλητικά ακόμη και στο ελάχιστο τμήμα του, γιατί συνυφαίνεται με την εν λόγω άπειρη έκταση και ποικιλία της πραγματικότητας. Κάθε προσπάθεια ν' απεικονισθεί η συνολική πραγματικότητα είναι φανερό ότι θα οδηγούσε σ' ένα χάος των αισθήσεων και των υπαρξιακών κρίσεων για αναρίθμητες επιμέρους παρατηρήσεις. [...] Ο Weber ακολούθησε την άποψη του Rickert (παρακάμπτοντας τις σχετικές απόψεις των Dilthey, Windelband και Simmel), ότι από την άπειρη και χαώδη ποικιλία της πραγματικότητας επιλέγουμε εκείνα μόνον τα στοιχεία τα οποία είναι για μας ουσιώδη, επειδή τα συνδέουμε θετικά ή αρνητικά με μία αξία, δηλ. κάνουμε αναφορά της πραγματικότητας σε κάποια αξία. Τα εν λόγω "στοιχεία" αποτελούν τα λεγόμενα ιστορικά φαινόμενα, που γίνονται αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας, επειδή έχουν σημασία για τον πολιτισμό» (Κυπραίος, x.x.: 22-23).

Είναι μία εννοιολογική κατασκευή, η οποία δεν είναι ούτε η ιστορική πραγματικότητα, ούτε η «αληθινή» πραγματικότητα και ακόμη πολύ λιγότερο προορίζεται να υπηρετήσει ως ένα σχήμα, στο οποίο πρέπει να ενταχθεί η πραγματικότητα ως δείγμα. Η παραπάνω εννοιολογική κατασκευή έχει τη σημασία μιας καθαρής ιδεατής *οριακής* έννοιας, με την οποία *επισκοπείται* η πραγματικότητα για τη διασαφήνιση ορισμένων σημαντικών συστατικών τμημάτων του εμπειρικού περιεχομένου της, και με την οποία η πραγματικότητα *συγκρίνεται*. Τέτοιες έννοιες είναι απεικονίσεις με τις οποίες κατασκευάζουμε τις σχέσεις, με τη χρησιμοποίηση της κατηγορίας της αντικειμενικής δυνατότητας (Weber, x.x.: 109, οι εμφάσεις δικές του).

Οι ιδεατοί τύποι έχουν κατασκευαστεί με έναν αφαιρετικό και ευρηματικό τρόπο: είναι αφαιρετικοί με την έννοια ότι είναι νοητικές κατασκευές, που προέρχονται από τις εμπειρικά παρατηρούμενες κανονικότητες και έχουν μία ευρηματική λειτουργία με την έννοια ότι κατευθύνουν τη γνώση. Όπως γράφει ο Weber: «[...] οι ιδεατοί τύποι έχουν μεγάλη ευρηματική αξία για την έρευνα και υψηλή συστηματική αξία για την περιγραφή, εάν χρησιμοποιηθούν μόνον ως εννοιολογικά μέσα για τη σύγκριση και τη μέτρηση της πραγματικότητας» (Weber, x.x.: 113). Οι ιδεατοί τύποι, όπως τους περιέγραψε ο Schutz, είναι άδεια κελύφη, φανταστικά γεγονότα χωρίς ζωή. Δεν έχουν συγκεκριμένο αντίστοιχο στην πραγματικότητα, αλλά είναι θεωρητικά μοντέλα που βοηθούν τον ερευνητή να ερμηνεύσει την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, πιθανώς κανένας από τους τρεις ιδεατούς τύπους της εξουσίας που ο Weber διέκρινε (χαρισματική εξουσία, παραδοσιακή εξουσία και ορθολογική-νόμιμη εξουσία) δεν υπάρχει στην καθαρή του μορφή. Ο ιδεατός τύπος είναι μία καθαρή, συνεκτική, ορθολογική, λογική κατασκευή και σε καμία περίπτωση δεν έχει αξιολογικό ή δεοντολογικό και κανονιστικό χαρακτήρα σε σχέση με τις υπάρχουσες μεικτές μορφές στην πραγματικότητα. Όμως, η πραγματικότητα είναι πολύ περισσότερο σύνθετη, ρευστή, αντιφατική και χαώδης. Καμία μορφή χαρισματικής εξουσίας που έχει ποτέ υπάρξει δεν είναι αποκλειστικά χαρισματική, ακόμα και αν σε γενικές γραμμές μπορεί να ενταχθεί σ' αυτό τον βεμπεριανό «τύπο». Στην πραγματική της μορφή σίγουρα θα περιέχει και στοιχεία των άλλων δύο μορφών εξουσίας.

Οι κανονικότητες που ο ερευνητής επιδιώκει και αναγνωρίζει, προκειμένου να ερμηνεύσει την κοινωνική πραγματικότητα, δεν είναι οι «νόμοι» με τη θετικιστική έννοια. Για τον Weber, ο αριθμός και ο τύπος των αιτιών που καθορίζουν κάθε ατομικό συμβάν είναι στην πραγματικότητα πάντα *άπειρος*. Όταν προσεγγίζουμε την ατομικότητα ενός φαινομένου, το ερευνητικό ερώτημα δεν αφορά στον προσδιορισμό των νόμων, αλλά μάλλον στον προσδιορισμό των συγκεκριμένων αιτιωδών *συνδέσεων*, στη δυνατότητα πραγματοποίησης μιας από τις πολλές επιλογές στο πλαίσιο των άπειρων στοιχείων που το καθορίζουν. Αντί νόμων τότε, έχουμε αιτιώδεις συνδέσεις ή μάλλον, χρησιμοποιώντας τις εκφράσεις του Boudon (1986),

απλές δυνατότητες ή περιστασιακές δομές («Αν Α, τότε πιο συχνά Β»). Επομένως, είναι αδύνατο να καθορίσουμε τους παράγοντες που προσδιορίζουν ένα συγκεκριμένο κοινωνικό συμβάν ή ατομική συμπεριφορά. Όμως, μπορούμε να διερευνήσουμε τις συνθήκες εντός των οποίων αυτό το συμβάν λαμβάνει χώρα.

Έτσι, σε αντιδιαστολή με τους αιτιώδεις νόμους της θετικιστικής προσέγγισης, που είναι γενικοί, μηχανιστικοί και αιτιοκρατικοί, εδώ έχουμε προτάσεις και λειτουργικές συνδέσεις που αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα και είναι πιθανολογικές.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Weber, αναπτύσσοντας τη μεθοδολογική του προσέγγιση, δεν την επεξεργάστηκε τόσο ώστε να αναδειχθούν οι συνεπαγωγές της και σε άλλα πεδία και επίπεδα έρευνας. Ενώ στα μεθοδολογικά του έργα επεξεργάστηκε τις βασικές του έννοιες, στους θεωρητικούς του στοχασμούς και στην εμπειρική έρευνα λειτουργούσε σταθερά σ' ένα μακροκοινωνιολογικό επίπεδο, προσαρμόζοντας την προοπτική της συγκριτικής ιστορίας σε μία προσπάθεια να κατανοήσει τα μακροδομικά φαινόμενα, όπως αυτά της οικονομίας, του κράτους, της εξουσίας, της θρησκείας και της γραφειοκρατίας. Αντίθετα, το κίνημα που δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ στη δεκαετία του 1960 ανέπτυξε τη βεμπεριανή προοπτική στη φυσική της κατεύθυνση, δηλαδή, σε μία μικρο-προοπτική.

2.2.2. Η «δεύτερη κρίση» στις Κοινωνικές Επιστήμες:

Η θεωρία σε «ανομική» κατάσταση

Η «δεύτερη κρίση» χαρακτηρίζεται από δύο βασικές ιδιότητες. Πρώτον, η κριτική εστιάζεται στις θεμελιώδεις παραδοχές της θεωρίας, στο βαθύτερο της επίπεδο ή στον φιλοσοφικό της προσανατολισμό. Στην περίοδο της κρίσης, σύμφωνα με τον T. Kuhn (2004), οι επιστήμονες ασχολούνται με τα φιλοσοφικά ζητήματα της επιστήμης τους, εξετάζοντας τα θεμέλια πάνω στα οποία αυτή στηρίζεται. Δεύτερον, εντελώς διαφορετική είναι η δύναμη της κριτικής: οι κριτικές έχουν ένα ριζοσπαστικό χαρακτήρα. Οι παραδοσιακές παραδοχές και θεωρίες απορρίπτονται en bloc, χωρίς να γίνεται αναφορά στη δυνατότητα τροποποίησης ή βελτίωσής τους, καθότι σε πρώτο πλάνο τίθεται η ολική, επαναστατική αλλαγή της θεωρητικής προοπτικής.

Βασικό εργαλείο της κριτικής στην περίοδο αυτή γίνεται η έννοια του «παραδείγματος» του Kuhn (μία έννοια που δημιούργησε ο ίδιος στο πλαίσιο των ερευνών του σχετικά με την ιστορία των φυσικών επιστημών), η οποία εντελώς απροσδόκητα βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των κοινωνικών επιστημόνων. Με την ευρύτερη έννοια το «πρόδειγμα» στην προσέγγιση του Kuhn είναι «οι καθολικά αναγνωρισμένες επιστημονικές επιτεύξεις, οι οποίες, για ένα χρονικό διάστημα, παρέχουν πρότυπα προβλημάτων και λύσεων σε μία κοινότητα ειδικών» (Kuhn, 2004: 56). Τα «παραδείγματα» εμπεριέχουν τα παρακάτω: «νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και πειραματικές διατάξεις ταυτόχρονα – [που] μετατρέπονται σε πρότυπα, απ' όπου πηγάζουν συγκεκριμένες συμπαγείς παραδόσεις επιστημονι-

κής έρευνας» (Kuhn, 1987: 74). Η επιστήμη που αναπτύσσεται στο πλαίσιο του «παραδείγματος» συνιστά τη «φυσιολογική επιστήμη». Η κατάσταση στην οποία το κυρίαρχο «πρόδειγμα» φαίνεται ανίκανο στην επίλυση των «γρίφων» που παρουσιάζονται – αυτό ακριβώς συνιστά την κρίση. Στη συνέχεια, ακολουθεί η «επιστημονική επανάσταση» – ολική αλλαγή του «παραδείγματος» και η επόμενη φάση της «φυσιολογικής επιστήμης».

Η εφαρμογή αυτής της εικόνας της ανάπτυξης της επιστήμης στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών οδηγεί στη διαπίστωση ότι η κρίση στις κοινωνικές επιστήμες πηγάζει από το γεγονός ότι αυτές βρίσκονται σε ένα προ-παραδειγματικό ακόμη στάδιο, ότι δηλαδή είναι ακόμη επιστημονικά μη ανεπτυγμένες, ανώριμες. Ένα βασικό σύμπτωμα της κρίσης αυτής είναι η αίσθηση του θεωρητικού χάους που βιώνουν οι διάφοροι κοινωνικοί επιστήμονες όσον αφορά στο επιστημονικό status των κοινωνικών επιστημών. Ο Merton, για παράδειγμα, θεωρεί ότι έχουμε να κάνουμε με μία «ζούγκλα κοινωνικών διαμαχών» (Merton, 1973: 55), ο Giddens με «τον πύργο της Βαβέλ» (Giddens, 1979: 238) και ο Larson με μία «αβεβαιότητα και αδιαφορία που πηγάζει από την απουσία ξεκάθαρων κατευθύνσεων για την έρευνα» (Larson, 1973: 30). Μερικοί μάλιστα για να δώσουν ένα νοηματικό πλαίσιο στην κατάσταση αυτή χρησιμοποιούν τον όρο του Durkheim σχετικά με την «ανομία».

Σε σχέση με την «ανομική» αυτή κατάσταση των θεωρητικών προσεγγίσεων στις κοινωνικές επιστήμες άρχισαν να διατυπώνονται διάφοροι προβληματισμοί, όπως:

1. Μπορούν στις κοινωνικές επιστήμες, όπου το αντικείμενό τους δεν είναι ομοιόμορφο και ενιαίο, να υπάρξει κάποτε μία ολοκληρωμένη θεωρία;
2. Η επιστημονική εξήγηση στις κοινωνικές επιστήμες μπορεί να επιτευχθεί με μία μόνο μέθοδο ή στο πλαίσιο ενός μόνο θεωρητικού προσανατολισμού;
3. Μήπως ο «προγραμματικός εκλεκτικισμός», η χρήση, δηλαδή, διαφόρων στρατηγικών από διάφορες αντίθετες μεταξύ τους θεωρίες για την εξήγηση και κατανόηση διάφορων φαινομένων, μπορεί να είναι μία αποδεκτή προσέγγιση;
4. Αφού για την εξήγηση των φαινομένων που μελετούν οι κοινωνικές επιστήμες υπάρχουν πολλοί δρόμοι, μήπως θα πρέπει να υιοθετηθεί ως βασική αρχή η ανοχή απέναντι στις ανταγωνιστικές μεταξύ τους κατευθύνσεις των θεωριών;
5. Τι άλλες εναλλακτικές λύσεις θα μπορούσαν να αναπτυχθούν;
6. Σε σχέση με τις ποικίλες και αντίθετες μεταξύ τους θεωρίες μπορεί κάποιος να είναι είτε δογματικός είτε εκλεκτικιστής και τίποτα περισσότερο;

Υποστηρίζουμε ότι το δίλημμα «δογματισμός ή εκλεκτικισμός» είναι ένα ψευδές δίλημμα. Κατά την άποψή μας, υπάρχει και μία τρίτη λύση ή προοπτική. Αυτή η λύση αναδύεται στο πλαίσιο της συζήτησης σχετικά με την «κρίση» στις κοινωνικές επιστήμες και πιο συγκεκριμένα της «δεύτερης κρίσης» και στη συνέχεια της «τρίτης κρίσης». Όμως, για να μιλήσουμε για την τρίτη αυτή προοπτική, είναι αναγκαίο να αναφερθούμε, αρχικά, στην «τρίτη κρίση» στις κοινωνικές επιστήμες, που συνδέεται με τη μετανωτερότητα, την παγκοσμιοποίηση και την πολυπολιτισμικότητα.

2.2.3. Η «τρίτη κρίση» στις Κοινωνικές Επιστήμες: Η απόρριψη των «μεγάλων αφηγήσεων» και η στροφή προς την ετερότητα και τις τοπικές αφηγήσεις

Ο Λόγος έγινε λογάκια.

Στην τρίτη κρίση, όπου αναδεικνύονται σε όλη τους την έκταση τα επιστημολογικά ζητήματα που προβληματίζουν τον Ludwig Wittgenstein, τον Paul Feyerabend, τις φεμινίστριες και τους υποστηρικτές των κονστρουκτιβιστικών και κριτικών προσεγγίσεων, τίθεται υπό αμφισβήτηση η αρχή του αντικειμενισμού στην κοινωνική έρευνα, καθώς το ενδιαφέρον εστιάζεται σε θέματα φυλής, φύλου, κοινωνικής τάξης, πολιτισμού, ιδιαιτερότητας κ.ά. Κατά τη μετανεωτερική περίοδο, ανακηρύσσεται από τον Lyotard (1984) το τέλος των «μεγάλων αφηγήσεων» με τη στροφή στις «μικρές», τοπικές αφηγήσεις, που αφορούν σε συγκεκριμένες καταστάσεις και προβλήματα.

2.2.3.1. Η έννοια της μετανεωτερικότητας

και οι συνεπαγωγές της στα ζητήματα της θεωρίας

Για να αποκτήσουμε μία καλύτερη ιδέα της «τρίτης κρίσης» στις κοινωνικές επιστήμες, που αποτελεί άμεση συνέχεια της δεύτερης, αρκεί να ρίξουμε μια ματιά στα τεκταινόμενα στις τελευταίες δεκαετίες με κύρια φαινόμενα την παγκοσμιοποίηση και την πολυπολιτισμικότητα, που συνδέονται και με τη δημοφιλή σήμερα έννοια της μετανεωτερικότητας (postmodernism). Το διανοητικό ρεύμα της μετανεωτερικότητας άρχισε να διαφαίνεται κατά τη δεκαετία του 1960 και συνεχίζει να αναπτύσσεται και να δοκιμάζει τις δυνατότητες και τα όριά του μέχρι τις μέρες μας. Μερικοί διανοητές θεωρούν αδιευκρίνιστο αν η σχέση της μετανεωτερικότητας με τη νεωτερικότητα είναι σχέση ρήξης ή συνέχειας.

Εν συντομία, μπορεί να εξεταστεί η μετανεωτερικότητα υπό το πρίσμα τριών διαφορετικών βασικών προοπτικών: (1) από μία στενή προοπτική που σχετίζεται με τη μέθοδο της αποδόμησης και την κριτική της απόλυτης αλήθειας, (2) από μία ευρύτερη προοπτική που σχετίζεται με την κριτική του αντικειμενισμού, τον αντικαρτεσιανισμό, τον αντιθεμελιωτισμό και τον ιστορικισμό, και (3) από μία ακόμα ευρύτερη προοπτική, η οποία συνδέεται, αφ' ενός, με τη μεταδομιστική μετανεωτερικότητα (Derrida, 1990, 1997, 2003, 2004, 2006· Lyotard, 1984, 1992) (βλ. άρνηση των σημαντικότερων παραδοχών της νεωτερικότητας, των ιδεών του λόγου, της ελευθερίας και της προόδου), αφ' ετέρου, με τη συντηρητική μετανεωτερικότητα (Bell, 1973) [βλ. αναγέννηση του παραδοσιακού πολιτισμού, υπερνίκηση του σχετικισμού με την επιστροφή στις παραδοσιακές και ανεπανάληπτες αξίες, π.χ., στη θρησκεία, στις λεγόμενες «μικρές πατρίδες» (στις τοπικές κοινότητες και στις αξίες τους)].

Από τη δεκαετία του 1960, άρχισε στους κόλπους της διανόησης η αμφισβήτηση

ση των εννοιολογικών θεμέλιων του Διαφωτισμού και της νεωτερικότητας και της προσκόλλησης στις ιδέες του επιστημονικού λόγου, της ελευθερίας, της ιστορικής και γραμμικής κοινωνικής προόδου. Οι άνθρωποι, βιώνοντας στην καρδιά της πολιτισμένης Ευρώπης τους δύο παγκόσμιους πολέμους, τις φρικαλέες συνέπειες από τη ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι της Ιαπωνίας από τους Αμερικανούς, το Ολοκαύτωμα με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης των ναζιστών Γερμανών, την οικολογική καταστροφή με την ολοένα και περισσότερο εξάντληση των φυσικών πόρων, μαζί με τη μόλυνση του αέρα και των υδάτων, και πολλά άλλα φαινόμενα, άρχισαν με έναν έκδηλο ή άδηλο τρόπο να αμφιβάλλουν για τη δυνατότητα της επιστήμης να συμβάλει στην πρόοδο, την ευημερία και την ευτυχία τους. Άρχισαν, επίσης, να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη μοναδικότητα και ιδιαιτερότητα των φαινομένων παρά για την καθολική τους ισχύ. Με ιδιαίτερη οξύτητα τέθηκε το ζήτημα της ετερότητας αναφορικά με τη φυλή, το φύλο, την εθνικότητα. Στις νέες συνθήκες πολλοί διανοητές και επιστήμονες άρχισαν να δίνουν έμφαση στη σχετικότητα, τη ρευστότητα των πραγμάτων και να αναδεικνύουν τη χαοτική φύση τους.

Η δραματική διάψευση των ελπίδων και υποσχέσεων του Διαφωτισμού και της νεωτερικότητας σε όλα τα επίπεδα φαίνεται ακόμη πιο έντονα σήμερα. Αδιάψευστοι μάρτυρες είναι οι σημερινοί πόλεμοι, η οικονομική κρίση, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η φτώχεια και η δυστυχία, η κοινωνική αδικία, η εξαναγκαστική μετανάστευση, η τρομοκρατία, ο κλονισμός και η αμφισβήτηση των περισσότερων κοινωνικών θεσμών, ιδιαίτερα της πολιτικής, η ανεργία, η ανασφάλεια και ο φόβος που διακατέχουν τον σημερινό άνθρωπο, όχι μόνον στη χώρα μας ή στην Ευρώπη, αλλά πολύ περισσότερο στην Αφρική, την Ασία και σε ολόκληρο τον πλανήτη. Πολλοί θεώρησαν ότι η εμπιστοσύνη του ανθρώπου στον εαυτό του και στη λογική αποτελεί μία ραφιναρισμένη αυταπάτη.

Η «νέα τάξη πραγμάτων», που συνδέεται και με τα γεγονότα της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας, έχουν αναπόφευκτα επιπτώσεις και στα ζητήματα της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών, δημιουργώντας μία ατμόσφαιρα στην οποία τείνουν να κυριαρχούν:

1. Η απόρριψη των λεγόμενων «μεγάλων αφηγήσεων» (Lyotard, 1984) και, επομένως, η απόρριψη κάθε μεγάλου οράματος και κάθε απόπειρας θρησκευτικής ή επιστημονικής συνολικής ερμηνείας του κόσμου και της ζωής με αξίωση αλήθειας. Στην εποχή μας ευρύτατη διάδοση απέκτησε η αντίληψη ότι ο καθένας έχει τη δική του αλήθεια και το κάθε αυτόνομο άτομο μπορεί να κατασκευάζει τη δική του αλήθεια.
2. Η αντικατάσταση των «μεγάλων αφηγήσεων» από τις «μικρές αφηγήσεις» του αυτόνομου εγώ και του αποκεντρωμένου υποκειμένου. Αυτό σημαίνει, εκτός των άλλων, την απόρριψη της έννοιας της κοινωνίας ως συνεκτικής κοινότητας και την ερμηνεία της ως αυθαίρετων και τυχαίων συγκεντρώσεων αυτόνο-

μων υποκειμένων, τα οποία μπορούν να συμπεριφέρονται με απεριόριστο αυθορμητισμό και χωρίς δεσμεύσεις.

3. Ως συνέπεια της παραδοχής της αυτονομίας ενός εκάστου εγώ και της αναγνώρισης της ικανότητάς του να κατασκευάζει την προσωπική του αλήθεια και την προσωπική του πραγματικότητα, προκύπτει η ιδιαίτερη ευαισθησία που δίνεται στην αναγνώριση της «ετερότητας» και του «διαφορετικού» «Άλλου». Ο σεβασμός αυτός προκύπτει κατά βάση από την επιθυμία των υποστηρικτών της «νέας τάξης πραγμάτων» να υιοθετήσουν τον πλουραλισμό και να εισαγάγουν την «πολυφωνία» στα θέματα της αλήθειας, των αξιών, των αντιλήψεων και απόψεων για τον κόσμο και τον άνθρωπο, και με τον τρόπο αυτό να κάνουν αποδεκτή ως φυσιολογική την αμφισβήτηση, την ανεκτικότητα και την αλληλεγγύη. Όπως παρατηρεί ο Zygmunt Bauman, στο έργο του *Modernity and Ambivalence* (1991), για να είναι βιώσιμη η «νέα τάξη πραγμάτων» θα πρέπει να διέπεται από μία τρισυπόστατη αρχή: «Ελευθερία - Διαφορά ή Ανομοιότητα - Αλληλεγγύη», με την Αλληλεγγύη να αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για να υπάρξουν η Ελευθερία και η Διαφορά.
4. Μία άλλη συνέπεια της απόρριψης των «μεγάλων αφηγήσεων» είναι η αμφισβήτηση της εξουσίας και των κοινωνικών θεσμών, διότι αυτά θεωρείται ότι συνδέονται άρρηκτα με τις «μεγάλες αφηγήσεις» και επιδεικνύουν αυταρχισμό. Οι θεσμοί, όπως η θρησκεία, το κράτος, η οικογένεια, η δικαιοσύνη, το σχολείο κ.λπ., σύμφωνα με τους υποστηρικτές της «νέας τάξης πραγμάτων», καταλαμβάνουν μία προνομιακή θέση μέσα στην κοινωνία, και αυτό τους παρέχει τη δυνατότητα να επιβάλλουν τη δική τους αλήθεια, με τον ισχυρισμό ότι αυτή αποτελεί και τη μοναδική αλήθεια. Αυτό σημαίνει, κατ' αυτούς, καταπίεση και επιβαλλόμενη ερμηνεία για το τι είναι, π.χ., αληθές, λογικό, δίκαιο ή ηθικό. Πρέπει, λοιπόν, να αμφισβητηθεί το κύρος τους και να υποχωρήσει μπροστά στο κύρος του αυτόνομου ατόμου.

Γενικότερα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, στην εποχή της μετανεωτερικότητας, όπως κάποιοι αρέσκονται να αναφέρονται, παρατηρείται η τάση ανάπτυξης αντιθεμελιωτικών προσεγγίσεων, οι οποίες επιχειρούν να «αποσταθεροποιήσουν», να «αποκεντρώσουν», να «υπονομεύσουν» ή να «ανατρέψουν» τις θεμελιακές υποθέσεις, έννοιες, μεθόδους των παραδοσιακών προσεγγίσεων του δυτικού πολιτισμού, όσον αφορά στη γνώση, στο νόημα, στην αλήθεια, στο υποκείμενο και στην ταυτότητά του. Οι αποδομητικές και μεταδομητικές αυτές προσεγγίσεις εισρέουν σε διάφορες άλλες προσεγγίσεις, οδηγώντας σε καταστάσεις όπου παρατηρείται η συνύπαρξη διαφόρων προσεγγίσεων (για παράδειγμα, οι μαρξιστικές και οι φεμινιστικές προσεγγίσεις, οι ιστορικές-πολιτισμικές, οι ερμηνευτικές, οι οικολογικές και οι φαινομενολογικές κ.λπ.). Η αμφισβήτηση των παραδοσιακών τρόπων σκέψης και πρακτικών συνδυάζεται με μία πολεμική εναντίον των καθιερωμένων θεσμών, των πρακτικών της πολιτικής εξουσίας και της κοινωνικής οργάνωσης. Κατά την

τελευταία δεκαετία, με την ανάπτυξη των μετααποικιακών και πολιτισμικών σπουδών, παρατηρεί κανείς μία μετατόπιση του ενδιαφέροντος των κοινωνικών επιστημών στα πρακτικά ζητήματα της ταυτότητας και ετερότητας και λιγότερο στην ανάπτυξη συμπαγών κοινωνικών θεωριών. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε ενδεικτικά μία από τις τάσεις αυτές που σχετίζεται με τις προσεγγίσεις των ερμηνευτικών λεγόμενων κοινοτήτων.

2.2.3.2. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις των ερμηνευτικών κοινοτήτων

Οι προσεγγίσεις των ερμηνευτικών κοινοτήτων είναι οι, προερχόμενες από τα σύγχρονα κονστρουκτιβιστικά-ερμηνευτικά, κριτικά-μετανεωτερικά και μεταδομηστικά κινήματα, απόπειρες υπέρβασης των ομοιογενοποιητικών λογικών και οι πολιτικές ταυτότητας, που αναδεικνύουν την ετερότητα, τη «διαφορά». Η διάκριση των κοινοτήτων αυτών, που συνιστούν ένα είδος περιθωριοποιημένης ομάδας, βασίζεται σε διάφορα κριτήρια, όπως το φύλο, η φυλή, η κοινωνική τάξη, η θρησκεία, η σεξουαλικότητα, η γεωγραφία κ.ά. (Ladson-Billings & Donnor, 2005). Το ενδιαφέρον των ερευνητών για τις κοινότητες αυτές οδήγησε στη συσσώρευση μιας πλούσιας βιβλιογραφίας, που αφορά κυρίως στην ποιοτική έρευνα (ιδιαίτερα στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις⁹). Τα θέματα που μελετώνται και τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται σχετίζονται με τις κοινωνικές συνθήκες των ατόμων που ανήκουν στις κοινότητες αυτές, την ιδιαίτερη κουλτούρα και τις πρακτικές που αναπτύσσουν, τα ζητήματα ιεραρχίας, ηγεμονίας, άνισων σχέσεων εξουσίας, τον ρατσισμό, τον σεξισμό και, γενικότερα, τις κοινωνικές διακρίσεις και αδικίες που παράγονται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας.

Οι ερευνητικές προσεγγίσεις των ερμηνευτικών κοινοτήτων δεν αποτελούν ένα καινούργιο, εναλλακτικό «παράδειγμα», αλλά μία απόπειρα αμφισβήτησης και υπέρβασης της σύγχυσης που επικρατεί στους κόλπους των ποικίλων αποκλεισμένων υποκειμενικοτήτων.

9. Στις διαδικασίες έρευνας (συλλογή και ανάλυση των δεδομένων, ο τρόπος παρουσίασης των αποτελεσμάτων της έρευνας, τα κριτήρια αξιολόγησης της έρευνας, η ηθική που τη διακατέχει κ.ά.), που συνήθως ακολουθούνται στη μελέτη των κοινοτήτων αυτών, δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στις θέσεις των ερμηνευτικών προσεγγίσεων και γι' αυτό καθιερώθηκε ο όρος «ερμηνευτικές κοινότητες». Κατά τη διάρκεια της συλλογής των δεδομένων, για παράδειγμα, ο ερευνητής φροντίζει ώστε να προσεγγίσει τα άτομα και τον τόπο που ζουν με τέτοιους τρόπους, ώστε να μην αισθανθούν περισσότερο περιθωριοποιημένα. Σέβονται και αναγνωρίζουν την ιδιαιτερότητά τους (αποφεύγοντας να δίνουν ετικέτες), τη σπουδαιότητα της υποκειμενικής τους πραγματικότητας με την εστίαση της προσοχής στις ιδιαίτερες και πολλαπλές προοπτικές των αφηγήσεών τους, λειτουργούν στο πνεύμα της αμοιβαιότητας, αναγνωρίζοντας το ζήτημα της συν-κατασκευής της γνώσης και προσφέροντάς τους ως «αντίδοτο» τα αποτελέσματα της έρευνάς τους, και είναι πολύ προσεκτικοί στις ανισορροπίες όσον αφορά στις σχέσεις εξουσίας. Οι ερευνητές, βασισμένοι στην ερμηνευτική προοπτική, καλούν, επίσης, τα υποκείμενα να αναλάβουν ενεργό δράση για την αλλαγή και μετασχηματισμό της κοινωνικής πραγματικότητας που τα καταπιέζει, λειτουργώντας άδικοι γι' αυτά.

Ο χώρος δεν μας επιτρέπει εδώ να αναφερθούμε σε όλες τις σύγχρονες τάσεις και θεωρητικές διαμάχες σχετικά με τις προσεγγίσεις των ερμηνευτικών κοινοτήτων. Στην παρούσα εργασία επιλέγουμε να παρουσιάσουμε ενδεικτικά τη φεμινιστική θεωρία και τη λεγόμενη *queer theory*, που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας.

2.2.3.2.1. Η φεμινιστική θεωρία

Η φεμινιστική θεωρία και έρευνα συνδέεται άμεσα με το φεμινιστικό κίνημα. Ο φεμινισμός είναι ένα πολιτικό, πολιτισμικό και οικονομικό κίνημα που άρχισε να αναδύεται προς το τέλος του 19ου αιώνα με στόχο τη νομική προστασία των γυναικών και την εξασφάλιση των ίσων δικαιωμάτων. Στον φεμινισμό περιλαμβάνονται, επίσης, οι προσεγγίσεις που έχουν ως βασικό αντικείμενο έρευνας το ζήτημα της διαφοράς του κοινωνικού φύλου (*gender*). Είναι, επίσης, ένα κίνημα που με διάφορες εκδηλώσεις και πολιτικές δράσεις ασκεί κριτική στις ανδροκρατικές ιδέες, υπερασπίζεται την ισότητα του φύλου, τα δικαιώματα και συμφέροντα των γυναικών (Cornell, 1998· Cott, 1987· Humm, 1990, 1992)¹⁰.

Σύμφωνα με τη Maggie Humm και την Rebecca Walker, η ιστορία του φεμινισμού μπορεί να διακριθεί σε τρία χαρακτηριστικά κύματα (Walker, 1992). Το πρώτο κύμα αναδύθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ προς το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα (συνδέεται με το φεμινιστικό κίνημα που διεκδικούσε ισότητα στα δικαιώματα των γυναικών και κυρίως το δικαίωμά τους να ψηφίζουν), το δεύτερο στις δεκαετίες του '60 και '70 (συνδέεται κυρίως με τα κινήματα απελευθέρωσης των γυναικών και τις διεκδικήσεις τους για τα νομικά και κοινωνικά τους δικαιώματα, αλλά και ζητήματα που αφορούν στην έρευνα με την εξέταση όχι μόνο για το πώς η γνώση παράγεται, αλλά και ποιος την παράγει, για ποιο λόγο και πώς αυτή χρησιμοποιείται) (βλ. Olesen, 2005), και το τρίτο, που είναι μία

10. Ο φεμινισμός έχει αλλάξει τις παραδοσιακές προοπτικές σε ένα ευρύ φάσμα πεδίων της ανθρώπινης ζωής, από τον πολιτισμό μέχρι τα νομικά ζητήματα. Οι φεμινίστριες ακτιβίστριες μέσω συνεχών αγώνων διεκδίκησαν και κέρδισαν τα νόμιμα δικαιώματα των γυναικών, όπως τα δικαιώματα που αφορούν στο κοινωνικό συμβόλαιο, την ιδιοκτησία και την ψυχοφορία, βελτιώνοντας συγχρόνως τις κοινωνικές τους συνθήκες σε ζητήματα σχετικά με την αυτονομία και τη σωματική τους ακεραιότητα, το δικαίωμά τους στην άμβλωση και την αναπαραγωγή. Είχαν, επίσης, κάνει αγώνες για την προστασία των γυναικών από την οικογενειακή βία, τη σεξουαλική παρενόχληση και τον βιασμό (Cornell, 1998· Echols, 1989). Σχετικά με τα οικονομικά ζητήματα, οι φεμινίστριες έχουν, επίσης, καταφέρει να αποκτήσουν πολλά δικαιώματα που αφορούν στο εργασιακό καθεστώς, όπως την άδεια μητρότητας, την ίση αμοιβή και πολλές άλλες κατακτήσεις ενάντια στις μορφές έμφυλης διάκρισης που είναι εις βάρος του γυναικείου φύλου (Butler & Scott, 1992· Messer-Davidow, 2002· Price & Shildrick, 1999). Αξίζει να αναφέρουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας των φεμινιστικών κινήματων και θεωριών έχει γραφτεί από τις λευκές κυρίως γυναίκες, που προέρχονται από τις μεσαίες τάξεις της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής (Hill, 2000· Narayan, 1997· Walker, 1983).

συνέχεια του δεύτερου κύματος, εκτείνεται από τα τέλη της δεκαετίας του '80 αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι σήμερα (συνδέεται κυρίως με τις προσπάθειες να αποφευχθούν τα λάθη του δεύτερου κύματος)¹¹ (Krolokke & Sorensen, 2005· Leslie & Drake, 1997).

Η φεμινιστική θεωρία και έρευνα προέκυψε από αυτά τα φεμινιστικά κινήματα (Chodorow, 1989· Gilligan, 1977, 1993) και εκδηλώνεται σε μία ποικιλία επιστημονικών και φιλοσοφικών πεδίων, συμπεριλαμβανομένων της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, της Κοινωνιολογίας, της Ιστορίας της Επιστήμης των Οικονομικών, τις Γυναικείες Σπουδές, τη Λογοτεχνική Κριτική (Πουρκός, 2007, 2008α: 222-225· Showalter, 1985· Zajko & Leonard, 2006)¹², την Ιστορία της Τέχνης (Griselda, 2007), την Ψυχανάλυση (Brabeck, Brown et. al., 1997· Flax, 1990) και τη Φιλοσοφία (Florence & Foster, 2001). Οι εκπρόσωποι της φεμινιστικής θεωρίας επιχειρούν να εξετάσουν και να κατανοήσουν τις ιδιαιτερότητες των γυναικών και ανδρικών εμπειριών, εστιάζοντας στα ζητήματα της ανισότητας και πολιτικής των δύο φύλων, στις διαδικασίες διάκρισης και διαμόρφωσης των στερεοτύπων των δύο φύλων, στο θέμα της αντικειμενικοποίησής τους (*objectification*) (ιδιαίτερα της σεξουαλικής αντικειμενικοποίησης), στις σχέσεις εξουσίας, στα ζητήματα της καταπίεσης και αποσιώπησης των γυναικών φωνών, στην πατριαρχία, ανδροκρατία κ.ά. (βλ. Olesen, 2005). Οι εκπρόσωποι της φεμινιστικής θεωρίας ασκούν κριτική στην ανδροκεντρική προκατάληψη και τους μηχανισμούς εξουσίας, που με διάφορους τρόπους εδραιώνουν και διαιωνίζουν την κυριαρχία των ανδρών και

11. Στον φεμινισμό του τρίτου κύματος, που πλαισιώνεται κυρίως από τις μεταδομιστικές ερμηνείες του φύλου και της σεξουαλικότητας, επιδιώκεται να αποφευχθούν οι ουσιοκρατικοί ορισμοί της θηλυότητας του δεύτερου κύματος, όπου δίνεται υπερβολική έμφαση στην εμπειρία των ανώτερων μεσαίων τάξεων των λευκών γυναικών (Faludi, 1992· Freedman, 2003· Gillis, Howie & Munford, 2007· Henry, 2004). Βασικό ρόλο στο φεμινιστικό αυτό κίνημα έπαιξε και η ψυχολόγος Carol Gilligan (1993) με το έργο της *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*.

12. Η ιστορία της φεμινιστικής λογοτεχνικής κριτικής ξεκινά από τα κλασικά έργα συγγραφέων του 18ου και 19ου αιώνα, όπως είναι αυτά της Mary Wollstonecraft (1792), του John Stuart Mill (1869), της George Eliot, της Margaret Fuller (1997/1845) κ.ά., και φθάνει σε πιο σύγχρονους συγγραφείς που συνδέονται με το λεγόμενο «τρίτο κύμα» και σχετίζονται με τα θεωρητικά και ερευνητικά έργα των γυναικών σπουδών και των σπουδών για το φύλο (*gender studies*). Πίσω, δηλαδή, από τη φεμινιστική λογοτεχνική κριτική, που ως διακριτή και συντονισμένη προσέγγιση πρωτοεμφανίστηκε μαζί με το πολιτικό κίνημα των φεμινιστριών προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, εκτείνονται δύο αιώνες αγώνα για την αναγνώριση των κοινωνικών, νομικών, πολιτικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων των γυναικών. Μέρος των αγώνων αυτών συνδέεται με το πρώτο και δεύτερο κύμα του φεμινισμού, οπότε και παρατηρήθηκε αυξημένο ενδιαφέρον για την πολιτική χειραφέτηση των γυναικών και αναπτύχθηκε η κριτική των στερεοτύπων αναπαραστάσεων τους στις φιλοσοφικές και επιστημονικές θεωρίες, στη λογοτεχνία κ.λπ. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος έπαιξε το έργο της Virginia Woolf (1929· βλ., επίσης, Barrett, 1979) στην Αγγλία, η κριτική της Simone de Beauvoir (1979) στη Γαλλία και το έργο της Mary Ellman (1968) και της Kate Millet (1969) στην Αμερική.

την υποβάθμιση και καθυστότηση των γυναικών. Γενικότερα, οι φεμινιστικά προσανατολισμένοι ερευνητές, θεωρώντας προβληματικές τις διάφορες κοινωνικές καταστάσεις, πλαίσια, δομές και θεσμούς, λόγω του ανδροκρατικού τους προσανατολισμού, αποσκοπούν στη χειραφέτηση της γυναίκας και στη βελτίωση των συνθηκών της ζωής της, στην πραγματοποίηση γι' αυτές της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ένα από τα βασικά ζητήματα στη διεξαγωγή των φεμινιστικών ερευνών είναι η δημιουργία συνεργατικών και μη εκμεταλλευτικών σχέσεων, η ένταξη του ερευνητή στο πλαίσιο της έρευνας, έτσι ώστε να αποφευχθεί το φαινόμενο της πραγμοποίησης (objectification), δημιουργώντας συγχρόνως την προοπτική για μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Είναι δύσκολο να εντοπιστεί κάποια ενιαία θεωρία και μέθοδος στο ευρύτατο πεδίο των φεμινιστικών σπουδών. Το ζήτημα αυτό γίνεται ακόμη πιο σύνθετο αν ληφθεί υπόψη το ιδεολογικό σθένος (ενίοτε δε μένος) με το οποίο οι φεμινίστριες αναπτύσσουν τις πολεμικές τους συζητήσεις και αναλύσεις εναντίον της «ανδρικής κουλτούρας», καθώς και η προοπτική που υιοθετούν για την κριτική τους (που μπορεί να είναι κάποια εκδοχή από τις ήδη υπάρχουσες προσεγγίσεις, όπως είναι, για παράδειγμα, η ψυχαναλυτική, η μαρξιστική, η νεοϊστοριστική είτε η αποδομητική και μεταδομητική προσέγγιση).

Τα φεμινιστικά κύματα, προωθώντας το καθένα με τον δικό του τρόπο το ζήτημα της γυναικείας υποκειμενικότητας, ενεργοποίησαν εκ νέου θεμελιώδη ερωτήματα που αφορούν στη γνώση και στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών. Σε αντιστοιχία με τη φεμινιστική επιστημολογία, ο ερευνητής είναι από τη βάση του έμφυλα πλαίσιοθετημένος, και, κατά συνέπεια, και η γνώση που παράγει είναι έμφυλα πλαίσιοθετημένη (η γνώση αντικατοπτρίζει την ιδιαίτερη προοπτική του έμφυλου υποκειμένου). Στο ζήτημα αυτό, οι Olesen (1994) και Thompson (1992) διέκριναν τρεις συνδεδεμένες μεταξύ τους, βασικές αντιθεμελιοκρατικές/αντι-ουσιοκρατικές επιστημολογικές προσεγγίσεις στο πώς το φύλο πλαίσιοθετεί τον ερευνητή (και, κατά συνέπεια, τη σύνδεση της γυναικείας υποκειμενικότητας με τη φεμινιστική γνώση/πολιτική ή θεωρία/πράξη):

1. Πρώτον, την προσέγγιση του «επιστημολογικού προοπτικισμού» (standpoint epistemology), όπου η έρευνα, και, κατά συνέπεια, και η παραγόμενη γνώση θεωρούνται ότι είναι πάντοτε πλαίσιοθετημένες και εξαρτώμενες από την προοπτική του γνωστικού υποκειμένου· έτσι, η γνώση εξαρτάται από την προοπτική συγκεκριμένων πάντα κοινωνικών θέσεων (Harding, 1986, 1991· Hartsock, 1983· Pels, 1997). Οι φεμινίστριες αμφισβητούν το πρόγραμμα του Διαφωτισμού και υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει η απόλυτη οπτική γωνία ούτε, σύμφωνα με τον Nagel (1986), η «θέα από το πουθενά», απαλλαγμένη από κοινωνικές προϋποθέσεις, έμφυλες ανισότητες, ταξικές συσχετίσεις ή χωρο-χρονικούς προσδιορισμούς. Η γνώση δεν είναι ποτέ αξιακά ουδέτερη, ανιδιοτελής ή «αθώα» (Flax, 1992).

2. Δεύτερον, την προσέγγιση της «φεμινιστικής μετανεωτερικότητας» (feminist postmodernism), σε αντιστοιχία με την οποία η γνώση κατασκευάζεται κοινωνικά και διαπραγματεύεται επιτελεστικά, που σημαίνει ότι η αναπαραστάσεις μας για τον κόσμο δεν έχουν μία ρεαλιστική βάση, αλλά συνδέονται με ηθικά, πολιτικά και πολιτισμικά ενδιαφέροντα. Σε καταπιεστικά πλαίσια δεν μπορεί κάποιος να δημιουργήσει παρά μία μεροληπτική ιστορία της ζωής των γυναικών. Οι μετανεωτερικές φεμινίστριες ερευνήτριες αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα ως μία σειρά ατελείωτων ιστοριών και κειμένων που τείνουν να διατηρούν την καταπίεση των γυναικών.

3. Τρίτον, την προσέγγιση του «φεμινιστικού εμπειρισμού» (feminist empiricism), σε αντιστοιχία με την οποία η «πραγματικότητα» δημιουργείται από τις κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές, οικονομικές, εθνικές και έμφυλες δυνάμεις που έχουν πραγματοποιηθεί ή αποκρυσταλλωθεί στον χρόνο σε κοινωνικές δομές. Η γνώση φυσικοποιείται στο πλαίσιο μιας κοινωνικής θεωρίας της γνώσης, παρουσιάζοντας τις γυναίκες σαν να διαθέτουν έναν ιδιαίτερο επιστημολογικό προσανατολισμό που σχετίζεται από την ιδιαίτερη «γυναικεία φύση». Υποστηρίζεται ότι το φύλο και η έμφυλη ταυτότητα, ανεξάρτητα από τον τύπο της έρευνας (ποσοτικής ή ποιοτικής), επηρεάζουν την επιστημονική δραστηριότητα και έρευνα, διαμορφώνουν τόσο τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων όσο και τις αναλύσεις και ερμηνείες των ερευνητικών ευρημάτων.

Βασικός στόχος της φεμινιστικής ποιοτικής έρευνας είναι η ανάπτυξη ενός θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου που να είναι κατάλληλο για τη μελέτη, την ανάλυση και την ερμηνεία κάθε λογής γυναικείας και ανδρικής συμπεριφοράς (Devault, 1999· Fonow & Cook, 1991· Holloway, 1989· Mies, 1983· Ramazanoglu, 1992· Reinhartz, 1992· Roberts, 1981· Stanley & Wise, 1983, 1990). Στην προσέγγιση αυτή επιχειρείται: (α) να εντοπιστούν στη συμπεριφορά και στο έργο των γυναικών τα θέματα εκείνα που θεωρούνται ως κατ' εξοχήν γυναικεία (π.χ., οι ιδιαίτερες εμπειρίες της κυοφορίας, της γέννας και της ανατροφής ενός παιδιού, ο κόσμος του νοικοκυριού, οι δεσμοί μεταξύ των γυναικών, όπως είναι η γυναικεία φιλία, οι οικογενειακές σχέσεις μητέρας-κόρης, οι συνεταιρισμοί και οι κοινωνικές ομάδες που αποτελούνται από γυναίκες κ.ά.), (β) να αναδειχθεί μία ιδιαίτερη γυναικεία παράδοση μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, να αναδειχθεί η γυναικεία παράδοση γραφής, (γ) να αποδειχθεί ότι υπάρχει ένας ιδιαίτερος γυναικείος βιωματικός ή υποκειμενικός κόσμος για την αντίληψη, τη σκέψη, την αξιολόγηση και την αίσθηση του εαυτού και των κοινωνικών ζητημάτων, (δ) να αναδειχθεί ο ιδιαίτερος συμβολισμός της γραφής των γυναικών, έτσι ώστε να μη χάνεται και να αποσιωπείται από την ανδρική κυριαρχία, να εντοπιστούν και να περιγραφούν, δηλαδή, τα γνωρίσματα ενός γυναικείου τρόπου ή ύφους γραφής και έκφρασης (στη δομή της πρότασης, στα σχήματα λόγου, στην εικονοποιία κ.λπ.), (ε) να επανεξεταστούν τα κείμενα μέσα από την καινούργια φεμινιστική προοπτική, (στ) να μελετη-

θούν οι γυναίκες συγγραφείς και το έργο τους από μία γυναικεία σκοπιά, (ζ) να αναπτυχθούν αντιστάσεις ενάντια στον σεξισμό που υπάρχει στην κοινωνία, και (η) να αυξηθεί η επίγνωση όσον αφορά στην έμφυλη πολιτική της γλώσσας. Μερικές από τις σημαντικές μελέτες που εντάσσονται σ' αυτού του τύπου την κριτική είναι αυτές της J. Butler (1990, 1997· Butler & Scott, 1992), της Patricia Meyer Spacks (1975), της Ellen Moers (1976), της Elaine Showalter (1977, 1985), της Nina Baym (1978) και των Sandra Gilbert και Susan Gubar (1979, 1988, 1989, 1996).

2.2.3.2.2. Η queer theory

Η queer theory¹³ αποτελεί ρεύμα σκέψης και ερευνητικής προσέγγισης, που γεννήθηκε τη δεκαετία του '80 στην Αμερική¹⁴ σε προέκταση του ερευνητικού πε-

13. Το «queer» γενικά αποτέλεσε τρόπο έκφρασης της υποκουλτούρας των δυτικών μπτροπόλεων με τα «queer zines» και την «queer punk» μουσική, που στη συνέχεια υιοθετήθηκε από την κυρίαρχη gay κοινότητα ως όρος ομπρέλα για το «lgbt» (lesbian, gay, trans, bisexual) (ορισμένοι, μάλιστα, τον χρησιμοποιούσαν ως πέμπτο γράμμα στη σειρά, δηλαδή «lgbtq», ως μία ακόμη οντολογική κατηγορία). Η σύγχρονη χρήση του όρου, μ' άλλα λόγια, γίνεται αναφορικά με τις λεσβιακές, gay, bisexual και transgendered (που δεν προσδιορίζουν τους εαυτούς τους ούτε ως «εντελώς» άντρες ούτε ως «εντελώς» γυναίκες, αλλά βρίσκονται «ανάμεσα» στα φύλα) κοινότητες. Ο όρος περιλαμβάνει και τους transsexual (που έχουν εγκαθιδρύσει μία σταθερή ταυτότητα, αντίθετη του βιολογικού τους φύλου), τους «intersexual» («εμφυλοδρόμοι»), ακόμη και τους ετεροσεξουαλικούς που οι σεξουαλικές τους προτιμήσεις είναι εκτός του κύριου ρεύματος. Μ' άλλα λόγια, η queer theory πέρασε από διάφορα στάδια θεωρητικού και ερευνητικού προβληματισμού, αλλά κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, υιοθετώντας τις θέσεις και τις αναλυτικές μεθόδους του Derrida, του Foucault και άλλων μεταδομιστών, η προσοχή εστιάζεται στις ιστορικές και κριτικές αναλύσεις κάθε είδους παρέκκλισης (συμπεριλαμβανομένου και του τρανσβεστισμού) από το κανονιστικό πρότυπο του βιολογικού φύλου, της έμφυλης ταυτότητας και της σεξουαλικής επιθυμίας. Πέρα από την οριοθέτηση ενός επιστημονικού πεδίου έρευνας και τον προσδιορισμό ενός τρόπου ζωής, οι υποστηρικτές της queer theory έχουν και μία πολιτική δράση, διεκδικώντας για λογαριασμό των γκέι και των λεσβιών τα πολιτικά, νομικά και οικονομικά δικαιώματα που απολαμβάνει η ετεροφυλόφιλη πλειοψηφία. Τα ζητήματα των λεσβιακών και γκέι σπουδών, παράλληλα με τις γυναικείες σπουδές (women's studies), έχουν ενταχθεί στο πρόγραμμα σπουδών των ανθρωπιστικών και των πολιτικών επιστημών σε πολλά πανεπιστήμια και αποτελούν αντικείμενο τακτικών συνεδρίων και πολλών επιστημονικών περιοδικών και βιβλίων (βλ., για παράδειγμα, Abelove, Barale & Halperin, 1993· de Laurentis, 1991· Dyer, 1990· Fuss, 1989, 1991· Jagose, 1996· Jay & Glasgow, 1990· Sedgwick, 1985, 1990· Summers, 1995· Woods, 1998).

14. Κομβικό ορόσημο για την εξέλιξη της «queer theory» θεωρείται ότι έπαιξε το βιβλίο της μεταδομίστριας φιλοσόφου Judith Butler, *Gender Trouble*, που δημοσιεύθηκε το 1989. Σύμφωνα με την Butler, η σεξουαλικότητα κατασκευάζεται κοινωνικο-ιστορικά και πολιτισμικά. Ασκώντας κριτική στις ουσιολογικές θεωρίες για το ανθρώπινο φύλο και σεξουαλικότητα, υποστηρίζει ότι η σεξουαλική ταυτότητα και η ταυτότητα του φύλου είναι –μερικά ή ολικά– κατασκευασμένες κοινωνικά και αντικρούει την κοινή πρακτική της ταξινόμησης σε αρσενικό/θηλυκό και ανάμεσά τους κάποιες «νόθες» ποικιλίες. Η διχοτομία αυτή επιτρέπει μόνο την ετεροσεξουαλικότητα ως φυσιολογική, ως νόρμα (τα υποκείμενα δεν θα έπρεπε να περιγράφονται χρησιμοποιώντας όρους, όπως

δίου των gay/λεσβιακών προσεγγίσεων (βλ. Plummer, 2005· Tierney, 1997· Watson, 2005). Το ρεύμα αυτό έχει ασκήσει ως σήμερα σημαντική επιρροή στον τρόπο με τον οποίο κατανοείται το φύλο και η σεξουαλικότητα. Ενώ το κύριο ενδιαφέρον στις gay/λεσβιακές μελέτες, όπως υπονοείται από το όνομα, εστιάζεται κυρίως σε ζητήματα ομοφυλοφιλίας και γενικότερα στην κοινωνική οικοδόμηση των κατηγοριών της κανονικής και παρεκκλίνουσας σεξουαλικής συμπεριφοράς, η queer theory, επεκτείνοντας τον προβληματισμό αυτό, εξετάζει και ασκεί πολιτική κριτική σε οτιδήποτε εμπίπτει σε κανονικές και παρεκκλίνουσες κατηγορίες, και ειδικότερα στις σεξουαλικές δραστηριότητες και ταυτότητες. Η λέξη «queer», όπως εμφανίζεται στα λεξικά, έχει κυρίως τη σημασία του «παράξενου», του «αλλόκοτου», του «εκκεντρικού», του «ασυνήθιστου», του «ανώμαλου», αυτού που δεν συμβαδίζει με τους γενικούς κανόνες μιας κατηγορίας¹⁵. Η queer theory, κατ' αρχήν, ασχολείται με όλες τις μορφές της σεξουαλικότητας που χαρακτηρίζονται «queer» με αυτή την έννοια και στη συνέχεια, ως προέκταση αυτού, με τις κανονικές συμπεριφορές και ταυτότητες οι οποίες ορίζουν τι είναι «queer». Έτσι, η queer theory επεκτείνει το πεδίο ανάλυσής της, πέρα από τη σεξουαλικότητα, σε όλα τα είδη συμπεριφορών, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως queer, συμπεριλαμβανομένων αυτών που σχετίζονται με τη φυλή, τάξη, ηλικία κ.ά. (Turner, 2000). Οι υποστηρικτές της queer theory, ακολουθώντας τα φεμινιστικά, μετανεωτερικά, αποδομιστικά και μεταδομιστικά κινήματα, ασκούν κριτική στις κυρίαρχες παραδοσιακές θεωρίες για την ταυτότητα (βλ. Watson, 2005), επιχειρώντας να τις αποδομήσουν, να κάνουν όπως λέει ο Plummer (2005: 359) μία «ριζοσπαστική τους αποδόμηση». Επιμένουν πως όλες οι ταυτότητες (αναφερόμενοι κυρίως στις σεξουαλικές συμπεριφορές), όλες οι θεωρήσεις που συνδέουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές με τις ταυτότητες, και όλες τις κατηγορίες κανονικών και παρεκκλινουσών συμπεριφορών, είναι κοινωνικο-ιστορικά και πολιτισμικά κατασκευάσματα, σύνολα σημασιολογικών που γεννούν συγκεκριμένους τύπους κοινωνικής σημασίας. Η queer theory ακολουθεί τη φεμινιστική θεωρία και τις gay/λεσβιακές μελέτες στην απόρριψη της ιδέας ότι η σεξουαλικότητα είναι θεμελιώδης κατηγο-

«ομοφυλόφιλος», «ετεροφυλόφιλος», «άντρας», «γυναίκα»). Η Butler (2008, 2009) προτείνει την αποδόμηση του διπολού και την κατάργηση της ετεροσεξουαλικής κλίμακας (matrix) ως «φυσικής» και κανονιστικής. Όπως η ίδια λέει, δεν χρειάζεται να είσαι «κανονικός» για να είσαι «νομιμοποιημένος».

15. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ ότι αν και η λέξη «queer», αρχικά, σήμαινε μία προσβολή, έναν χλευασμό – αντίστοιχο της λέξης «πούστης» στα Ελληνικά –, το κίνημα queer κατάφερε να αντιστρέψει το νόημα της λέξης (όπως είχε γίνει παλαιότερα και με τη λέξη gay) με τη να την ενσωματώσει στο λεξιλόγιο που θα εξέφραζε και θα έκανε γνωστό το ίδιο το κίνημα. Με τα χρόνια και με διάφορους αγώνες, κατάφερε ως ένα βαθμό να τη νομιμοποιήσει με την αντιστροφή του νοήματος της λέξης (η αντιστροφή αυτή του νοήματος των λέξεων είναι γενικά μία κοινή πρακτική των φεμινιστικών ρευμάτων).

ρία, ότι ορίζεται, δηλαδή, από τη Βιολογία ή ότι κρίνεται από σταθερές αρχές ηθικής και αλήθειας. Για τους queer θεωρητικούς, η σεξουαλικότητα είναι ένα πολύπλοκο σύστημα κοινωνικών κωδικών και δυνάμεων, μορφές ατομικών δραστηριοτήτων και θεσμικών εξουσιών, τα οποία αλληλεπιδρούν για να σχηματίσουν τις ιδέες του κανονικού και του παρεκκλίνοντος σε κάθε χρονική στιγμή, και τα οποία στη συνέχεια λειτουργούν στο όνομα του «φυσικού», του «βιολογικού» και του «θεόσταλτου». Η πλειονότητα των queer ερευνητών απορρίπτουν την έννοια της ταυτότητας ως μία ενιαία, σταθερή ή «φυσική» κατηγορία (Watson, 2005).

Οι υποστηρικτές της queer theory, για τη διερεύνηση των ζητημάτων που αφορούν στους στόχους και στα ενδιαφέροντά τους, εμπνέονται κυρίως από τη θεωρία και τις μεθόδους των ποιοτικών προσεγγίσεων. Η έρευνα και η βιβλιογραφία στο πεδίο αυτό συνεχώς αυξάνεται στην προσπάθειά τους να μελετήσουν την πληθώρα των ανθρώπινων ταυτοτήτων και το πώς αυτές κατασκευάζονται, αναπαράγονται και «επιτελούνται» στα ποικίλα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια.

Οι ερευνητές στο πεδίο αυτό, για τη στήριξη των θέσών τους, βρίσκουν συχνά το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στην ανάλυση και επανανάγνωση των διαφόρων πολιτισμικών κειμένων (π.χ., λογοτεχνικά έργα και κυρίως μυθιστορήματα, ζωγραφικά, ποίηση, κινηματογραφικά έργα, βίντεο κ.ά.), στη χρήση της εθνογραφικής, φαινομενολογικής και ερμηνευτικής μεθόδου και της μελέτης περιπτώσεων, στις πολυτροπικές πηγές δεδομένων και στη μέθοδο των τεκμηρίων, όπου περιλαμβάνονται επιτελέσεις και δράσεις των ατόμων (Plummer, 2005). Μερικές φορές οι υποστηρικτές της queer theory εμπλέκονται και με διάφορες πολιτικές δραστηριότητες, όπως, για παράδειγμα, το ACT-UP και το QUEER NATION σχετικά με τα ζητήματα του HIV/AIDS, καθώς επίσης και με καλλιτεχνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την τέχνη (θέατρο, ποίηση, χορό κ.ά.), ως εναλλακτική μέθοδος κοινωνικής δράσης, κριτικής και ανάπτυξης της συνείδησης του κόσμου σχετικά με τους μύθους που κυριαρχούν πάνω στα ζητήματα της ταυτότητας. Για παράδειγμα, στις καλλιτεχνικές δραστηριότητες, μεταφέρονται συνήθως οι φωνές και εμπειρίες των ατόμων που με κάποιο τρόπο επιτίπουν στην κατηγορία των παρεκκλινόντων και, κατά συνέπεια, καταπιεσμένων (Gamson, 2000).

3. Βασικά επιστημονικά «παραδείγματα» και η τυπολογία των θεωριών

Όπως έχουμε αναφέρει, κάθε θεωρία περιέχει κάποιες παραδοχές για τη φύση της επιστήμης, καθώς και κάποιες παραδοχές για τη φύση του υπό διερεύνηση αντικειμένου. Οι θεωρίες διαφέρουν μεταξύ τους όσον αφορά στον φιλοσοφικό τους προσανατολισμό που σχετίζεται με τις οντολογικές, επιστημολογικές, αξιολογικές, ρητορικές και μεθοδολογικές τους παραδοχές. Οι παραδοχές αυτές συνεπάγονται, επίσης, διαφορές στο επίπεδο του εννοιολογικού μοντέλου (πρόκειται για τις έννοιες και κατηγορίες που χρησιμοποιούνται), καθώς επίσης διαφορές στο επίπεδο της εμπειρικής θεωρίας (πρόκειται για τις διατυπωμένες υποθέσεις και δια-

πιστώσεις). Οι θεωρίες στην ιστορία των κοινωνικών επιστημών τείνουν να εστιάζονται σε κάποιους βασικούς πυρήνες σκέψης. Οι παραδοχές, δηλαδή, των διαφόρων θεωριών έχουν την τάση να πολώνονται και να παρουσιάζονται ως ακραία ζεύγη αντίθετων λύσεων, ως «θεωρητικά διλήμματα». Φαίνεται, επίσης, ότι ο αριθμός των βασικών αυτών διλημμάτων είναι μέσα στον χρόνο της ανάπτυξης των ιδεών περιορισμένος και σταθερός. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε μία απλή τυπολογία των επιστημονικών «παραδειγμάτων» και θεωριών στις κοινωνικές επιστήμες με βάση τις βασικές τους παραδοχές (οντολογικές, επιστημολογικές, αξιολογικές, ρητορικές και μεθοδολογικές). Η τυπολογία που παρουσιάζουμε πιο κάτω βασίζεται στο γεγονός ότι οι οντολογικές, επιστημολογικές, αξιολογικές, ρητορικές και μεθοδολογικές παραδοχές δεν είναι εντελώς ανεξάρτητες μεταξύ τους, αλλά έχουν την τάση να ομαδοποιούνται σε κάποια ευρύτερα σύνδρομα θεωριών ή προσεγγίσεων (η θετικιστική, νομοθετική, για παράδειγμα, μεθοδολογία, συνήθως, συνοδεύεται από την αντικειμενική επιστημολογία και τη μηχανιστική οντολογία, ενώ, αντίθετα, η ιδιογραφική μεθοδολογία συνήθως συνοδεύεται από την ερμηνευτική και κριτική επιστημολογία και τη βουλησιαρχική και κονστρουκτιβιστική οντολογία). Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε ότι στο πλαίσιο των «παραδειγμάτων» ή θεωριών που παρουσιάζουμε πιο κάτω συναντά κανείς μία ποικιλία διαφορετικών μεταξύ τους ερευνητικών παραδόσεων ή προσεγγίσεων με μία ποικιλία ονομάτων, που αν και συνήθως δημιουργούν σύγχυση και την αίσθηση του χάους υπάρχουν αρκετά σημεία όσον αφορά στις γενικότερες παραδοχές τους που τις κάνουν να μοιάζουν.¹⁶ Σ' αυτό ακριβώς το γεγονός στηρίζεται και η προσπάθειά μας να τις ταξινομήσουμε και να τις εντάξουμε κάτω από την ομπρέλα κάποιου «παραδείγματος» για χάριν απλότητας, αλλά και για διδακτικούς κυρίως λόγους (βλ., επίσης, Πουρκός, 2010, όπου η προσπάθεια αυτή διάκρισης επιστημολογικών-μεθοδολογικών «παραδειγμάτων» και τύπων θεωριών γίνεται στο πλαίσιο της Ψυχολογίας).

Γενικά διακρίνουμε δύο μεγάλα βασικά επιστημονικά «παραδείγματα» στις κοινωνικές επιστήμες: το *φυσιοκρατικό «παραδειγμα»* και το *ανθρωπιστικό «παραδειγμα»*.

Στο *φυσιοκρατικό «παραδειγμα»* εντάσσονται όλες οι μορφές ή εκδοχές του θετικισμού που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο κυριάρχησαν και συνεχίζουν να κυριαρχούν στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών. Στο «παραδειγμα» αυτό γί-

16. Στο πλαίσιο των ερμηνευτικών-κονστρουκτιβιστικών θεωριών, για παράδειγμα, όπως θα δούμε πιο κάτω, συναντά κανείς μία ποικιλία ερευνητικών παραδόσεων ή προσεγγίσεων με ονόματα, όπως ποιοτική έρευνα, εθνογραφία, εθνομεθοδολογία, μελέτη περίπτωσης, φαινομενολογία, ερμηνευτική, νατουραλιστική έρευνα, συμβολική αλληλεπίδραση, κονστρουκτιβισμός, κοινωνικός κονστρουκτιβισμός κ.ά. Αν και οι προσεγγίσεις αυτές διαφέρουν μεταξύ τους δημιουργώντας πολλές φορές σύγχυση (βλ. Jacob, 1988· Locke, 1989· Smith, 1987) υπάρχουν, όμως, αρκετά σημεία όσον αφορά στις παραδοχές τους που τις κάνουν να μοιάζουν και που μπορούν να ενταχθούν κάτω από την ομπρέλα του ανθρωπιστικού «παραδείγματος».

νεται προσπάθεια μεταφοράς των μεθόδων των φυσικών επιστημών στις κοινωνικές επιστήμες, υιοθετώντας μία ρεαλιστική, αιτιοκρατική και νομοθετική προσέγγιση του ανθρώπου και γενικότερα του αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών, που μπορεί να παρατηρηθεί και να μετρηθεί αντικειμενικά και ανεξάρτητα από τη συνείδηση του ανθρώπου. Γενικά, θα μπορούσε κανείς να πει ότι υπάρχουν τρεις βασικές εκδοχές του φυσιοκρατικού «παραδείγματος»: (α) η εκδοχή του αρχικού θετικισμού του 19ου αιώνα με βασικούς θεμελιωτές τους Auguste Comte, Herbert Spencer και Émile D. Durkheim, (β) η δεύτερη, μετασχηματισμένη του εκδοχή που κυριάρχησε από την περίοδο της δεκαετίας του 1930 μέχρι τη δεκαετία του 1960, και η οποία αναπτύχθηκε ενόψει των ορίων και της κριτικής του πρώτου και που συνήθως αναφέρεται ως «νεοθετικισμός», και (γ) η τρίτη του εκδοχή με τον λεγόμενο «μεταθετικισμό», που εκφράζει την περαιτέρω εξέλιξη της θετικιστικής σκέψης από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι σήμερα, με βασικούς πρωτεργάτες τους Thomas S. Kuhn, Imre Lakatos και Paul K. Feyerabend.

Το ανθρωπιστικό «παράδειγμα», όπως είδαμε, συνιστά έναν εναλλακτικό σε σχέση με το φυσιοκρατικό «παράδειγμα» τρόπο κατανόησης και νοηματοδότησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Στο ανθρωπιστικό αυτό «παράδειγμα» τονίζεται η πνευματική, η υποκειμενική ουσία της κοινωνικής ζωής, ενώ συγχρόνως απορρίπτεται η φυσιοκρατική, νομοθετική μεθοδολογία και υιοθετείται το βουλησιαρχικό μοντέλο του ανθρώπου και η ιδιογραφική μεθοδολογία (που εστιάζεται στο ιστορικό συγκεκριμένο της ύπαρξης με όλη της την ιδιαιτερότητα). Στο πλαίσιο του «παραδείγματος» αυτού διακρίνουμε δύο βασικά σύνδρομα θεωριών: τις ερμηνευτικές-κονστрукτιβιστικές και τις κριτικές-μεταανεωτερικές θεωρίες.

Σε σχέση με τις βασικές παραδοχές που υιοθετούνται σε κάθε επιστημονικό «παράδειγμα» και σύνδρομο θεωριών έχουμε στην κάθε περίπτωση και ένα διαφορετικό είδος θεωρίας (βλ. Πίνακας 1). Μεταξύ του φυσιοκρατικού (θετικιστικού, νεοθετικιστικού και μεταθετικιστικού) και του ανθρωπιστικού (ερμηνευτικο-κονστрукτιβιστικού και κριτικο-μεταανεωτερικού) πόλου θα μπορούσε κανείς να πει ότι εκτείνεται όλο το φάσμα των παραδοσιακών και σύγχρονων θεωρητικών αντιλήψεων ή προσεγγίσεων. Έτσι, στο οντολογικό επίπεδο του φυσιοκρατικού «παραδείγματος» διακρίνουμε τις θεωρίες που σχετίζονται με τον εξωτερικό «αφελή ή απλοϊκό» ρεαλισμό (μηχανιστικές θεωρίες, που υιοθετούν μεταξύ άλλων την παθητικότητα, την αιτιοκρατία και τη μοιρολατρία) και τις θεωρίες που σχετίζονται με τον εξωτερικό κριτικό ρεαλισμό. Στο πλαίσιο του ανθρωπιστικού «παραδείγματος» διακρίνουμε τις θεωρίες που σχετίζονται με τον εσωτερικό ιδεαλισμό, τον κονστрукτιβισμό και τον σχετικισμό (βουλησιαρχικές θεωρίες που υιοθετούν μεταξύ άλλων τον ακτιβισμό, τη μη αιτιοκρατία και την ελεύθερη βούληση). Στο επιστημολογικό επίπεδο του φυσιοκρατικού «παραδείγματος», διακρίνουμε τις αντικειμενικοκρατικές θεωρίες (που υιοθετούν μεταξύ άλλων τον γνωστικισμό και την

αξιολογική ουδετερότητα), ενώ στο πλαίσιο του ανθρωπιστικού «παραδείγματος» τις υποκειμενικοκρατικές, αλληλεπιδραστικές και κριτικές θεωρίες (που υιοθετούν μεταξύ άλλων τον πρακτικό προσανατολισμό και την αξιολογική εμπλοκή). Στο μεθοδολογικό επίπεδο, διακρίνουμε, στο πλαίσιο του φυσιοκρατικού «παραδείγματος», τις νομοθετικές θεωρίες (που υιοθετούν μεταξύ άλλων τον νατουραλισμό και τον αναγωγισμό) και στο πλαίσιο του ανθρωπιστικού «παραδείγματος» τις ιδιογραφικές, ερμηνευτικές, συμμετοχικές και χειραφετητικές θεωρίες, αλλά και τις θεωρίες μετασχηματισμού (που υιοθετούν μεταξύ άλλων τον αντινατουραλισμό, τον αντιαναγωγισμό ή ολισμό, την κριτική κοινωνική ανάλυση και την πρακτική της απελευθέρωσης του ανθρώπου).

Στον πίνακα 1 περιγράφουμε συνοπτικά τις θέσεις κάθε «παραδείγματος» και τις θεωρίες που τείνουν να προκύπτουν από αυτά σε σχέση με τις οντολογικές, επιστημολογικές, αξιολογικές, ρητορικές και μεθοδολογικές παραδοχές τους.

Πίνακας 1.

Βασικά επιστημονικά «παραδείγματα» των Κοινωνικών Επιστημών και η τυπολογία των θεωριών που προκύπτει από τις παραδοχές τους

Επιστημονικά «παραδείγματα»	Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστрукτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μεταανεωτερικές θεωρίες
Παραδοχές				
Οντολογικές παραδοχές (Ποια είναι η φύση και τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής πραγματικότητας;)	Θεωρίες που σχετίζονται με τον εξωτερικό «αφελή ή απλοϊκό» ρεαλισμό: οι σχέσεις αίτιου-αιτιατού της κοινωνικής πραγματικότητας αν και υπάρχουν ανεξάρτητα από την ανθρώπινη συνείδηση (σαν να είναι αυτές «πράγματα») και που μπορούν να αντικατοπτρι-	Θεωρίες που σχετίζονται με τον εξωτερικό κριτικό ρεαλισμό: οι σχέσεις αίτιου-αιτιατού της κοινωνικής πραγματικότητας αν και υπάρχουν ανεξάρτητα από την ανθρώπινη συνείδηση γίνονται αντιληπτές ατελώς, λόγω της αναπόφευκτης μη τελειότητας των αντιληπτικών	Θεωρίες που σχετίζονται με τον εσωτερικό ιδεαλισμό, τον κονστрукτιβισμό και τον σχετικισμό: η πραγματικότητα είναι μία κοινωνική κατασκευή και από τη βάση της διυποκειμενική, άρρηκτα συνδεδεμένη με την υποκειμενικότητα των προσώπων και γι' αυτό είναι	Θεωρίες που σχετίζονται με τον εξωτερικό ρεαλισμό ή τον εσωτερικό ιδεαλισμό: η πραγματικότητα είναι ο υλικός κόσμος των δομημένων αντιφάσεων ή/και της εκμετάλλευσης, που μπορούν να γίνουν γνωστές αντικειμενικά μόνο με την υπέρβαση των σιωπη-

Επιστημονικά «παραδείγματα»	Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
Παραδοχές	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστрукτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μετανεωτερικές θεωρίες
	στούν πλήρως από την προνομιούχο επιστημονική γνώση. Οι θεωρίες που παράγονται τείνουν να είναι μηχανιστικές (αιτιοκρατία, παθητικότητα και μοιρολατρία).	και γνωστικών ικανοτήτων του ανθρώπου και λόγω της φύσης των νόμων που είναι πιθανολογικοί. Γι' αυτό ο επιστήμονας θα πρέπει να είναι πάντα έτοιμος να αμφισβητήσει κάθε επιστημονικό του επίτευγμα (εξού και κριτικός ρεαλισμός).	πολυδιάστατη και πολλαπλή και η επιστήμη μπορεί να την αναπαραστήσει με τις έννοιες των εννοιών των δρώντων υποκειμένων (έχουμε θεωρίες όπως η συμβολική αλληλεπίδραση, η εθνομεθοδολογία, η φαινομενολογία, η ερμηνευτική κ.ά.). Οι θεωρίες που παράγονται τείνουν από τη βάση τους να είναι βουλησιαρχικές (ενεργητικό υποκείμενο, μη αιτιοκρατία, ελεύθερη βούληση).	ρών/άδελων ιδεολογικών προκαταλήψεων και στερεοτύπων (για παράδειγμα, ο μαρξισμός, η κριτική θεωρία, οι «ριζοσπαστικές» προσεγγίσεις, οι μεταδομιστικές, μετανεωτερικές, αποδομητικές και σημειωτικές προσεγγίσεις κ.ά.).
Επιστημολογικές παραδοχές (Ποια είναι η σχέση μεταξύ του ερευνητή και της κοινωνικής πραγματικότητας, οι δυνατότητες	Αντικειμενικιστικές θεωρίες: Η γνώση σχετίζεται με τις επιβεβαιωμένες υποθέσεις που περιλαμβάνουν έγκυρες, αξιόπιστες και με	Αντικειμενικιστικές θεωρίες: Η γνώση που αποκτούμε για την κοινωνική πραγματικότητα είναι πάντα προσεγγιστικές, έχει έναν πιθανολο-	Υποκειμενικιστικές και αλληλεπιδραστικές θεωρίες: Ο διαχωρισμός μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου της έρευνας τείνει	Κριτικές, αλληλεπιδραστικές και συνεργατικές θεωρίες: Συνδέονται με τον σχεδιασμό ερευνητικών προγραμμάτων συμμετοχικής δράσης, τα

Επιστημονικά «παραδείγματα»		Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
Παραδοχές	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστрукτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μετανεωτερικές θεωρίες	
και τα όρια της γνώσης του;)	ακρίβεια μετρημένες μεταβλητές. Δεν υπάρχουν όρια στη γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας.	γικό, υποθετικό χαρακτήρα. Ο γενικός όμως στόχος που αφορά στην ανακάλυψη καθολικών νόμων και τη διατύπωση γενικεύσεων παραμένει. Γνωστικιστικές θεωρίες: στη γνωστική διαδικασία τονίζονται οι απαγωγικές διαδικασίες, καθώς και ο μηχανισμός διάψευσης των υποθέσεων.	να εξαφανιστεί, όπως και μεταξύ της οντολογίας και της επιστημολογίας. Η κοινωνική έρευνα ορίζεται ως «όχι μία πειραματική επιστήμη στην αναζήτηση νόμων, αλλά μία ερμηνευτική επιστήμη στην αναζήτηση του νοήματος» (Geertz, 1993/1973: 5), όπου οι κεντρικές κατηγορίες είναι αυτές της αξίας, του νοήματος και του στόχου. Στην επίτευξη των στόχων της, που είναι να κατανοήσει την ατομική συμπεριφορά, η κοινωνική επιστήμη μπορεί να χρησιμοποιήσει αφαιρέσεις και γενικεύσεις: ιδεατούς τύπους και δυνατότητες ή περιπτώσιακές δομές. Η γνώ-	οποία στην εφαρμογή τους παρουσιάζουν ένα σπειροειδή και διαλεκτικό χαρακτήρα και αποσκοπούν στην κριτική συνειδητοποίηση των υποκειμένων και την αλλαγή των κοινωνικών πρακτικών, στην εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων. Ένας κριτικός ερευνητής, για παράδειγμα, μπορεί να ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες να αναστοχαστούν τις συνθήκες της ύπαρξής τους, να δημιουργήσουν δίκτυα, να γίνουν ακτιβιστές και να δημιουργήσουν ομάδες προσανατολισμένες στη δράση κ.ά. (βλ. Πουρκός & Δαφέρμος, 2010).	

Επιστημονικά «παράδειγματα»	Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
Παραδοχές	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστρουκτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μετανεωτερικές θεωρίες
			ση σχετίζεται με τις αφηρημένες περιγραφές των εννοιών (νοημάτων) και των υποκειμένων= ορισμοί των καταστάσεων που παράγονται σε φυσικά πλαίσια.	
Αξιολογικές παραδοχές (Τι ρόλο παίζουν οι αξίες στη διαδικασία της γνώσης/έρευνας της κοινωνικής πραγματικότητας;)	Ο ερευνητής επιχειρεί να μεγιστοποιήσει την απόσταση μεταξύ του εαυτού του και της πραγματικότητας, προκειμένου να τη μελετήσει ψυχρά και αντικειμενικά (αξιολογική ουδετερότητα). Ο ερευνητής θεωρεί δεδομένο ότι η θεωρία και η έρευνα δεν πρέπει να σχετίζονται με αξίες και ιδεολογίες και ότι πρέπει να είναι ουδέτερες.	Δυστικές θεωρίες: Η σχέση μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου της έρευνάς του δεν είναι πλήρως καθαρή, καθότι η όλη ερευνητική διαδικασία διαμεσολαβείται από τις αντιλήψεις και τις θεωρίες του ερευνητή. Ιδεώδης όμως στόχος της επιστήμης είναι η εξασφάλιση της αντικειμενικότητας της γνώσης (η αξιολογική ουδετερότητα).	Η αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου της έρευνας δεν κρίνεται αρνητικά αλλά συνιστά τη βάση της γνωστικής διαδικασίας. Ο ερευνητής, μάλιστα, επιχειρεί να μειώσει την απόσταση μεταξύ του εαυτού του και του κόσμου των υποκειμένων, να εμπλακεί σ' αυτόν προκειμένου να τον κατανοήσει (προσανατολισμός στην πράξη και την αξιολογική εμπλοκή).	Ο ερευνητής θεωρεί δεδομένο ότι δεν υπάρχει θεωρία και έρευνα που να μην εμπλέκεται με τις αξίες και την ιδεολογία. Ανοικτά συζητεί για τις αξίες αυτές και το πώς ενδεχομένως επηρεάζουν τα επιμέρους στάδια της ερευνητικής διαδικασίας. Οι θεωρίες έχουν ένα χειραφετικό χαρακτήρα (κριτική και πρακτική της απελευθέρωσης του ανθρώπου).

Επιστημονικά «παράδειγματα»	Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
Παραδοχές	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστρουκτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μετανεωτερικές θεωρίες
Ρητορικές παραδοχές (Τι γλώσσα χρησιμοποιείται να χρησιμοποιηθεί για την περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας;)	Ο ερευνητής γράφει σε μία αυστηρή, κυριολεκτική και τυπικά ακαδημαϊκή, επίσημη, ψυχρή γλώσσα, κάνοντας χρήση των εννοιών που με λογικό και συνεκτικό τρόπο προκύπτουν από τη θεωρία.	Ο ερευνητής γράφει σε μία αυστηρή, κυριολεκτική και τυπικά ακαδημαϊκή, επίσημη, ψυχρή γλώσσα, κάνοντας χρήση των εννοιών που με λογικό και συνεκτικό τρόπο προκύπτουν από τη θεωρία.	Ο ερευνητής γράφει σε μία γλώσσα που συνήθως έχει πιο χαλαρό, ανεπίσημο και αφηγηματικό, λογοτεχνικό-ποιητικό στυλ, κάνοντας χρήση της προσωπικής φωνής των υποκειμένων με όρους που προκύπτουν από τα δεδομένα της έρευνας.	Ο ερευνητής γράφει σε μία κριτική γλώσσα, όπου επιχειρείται να αναδειχθεί η φωνή των καταπιεσμένων ομάδων, με απώτερο στόχο τη χειραφέτηση και απελευθέρωση τους από τους περιορισμούς που τους θέτουν οι ανορθολογικές και άδικες δομές του κοινωνικού πλαισίου που ζουν.
Μεθοδολογικές παραδοχές (Ποιοι είναι οι επιθυμητοί τρόποι ή μέθοδοι έρευνας της κοινωνικής πραγματικότητας;)	Νομοθετικές θεωρίες (νατουραλισμός και αναγωγισμός). Ο ερευνητής χρησιμοποιεί έναν αυστηρό ερευνητικό σχεδιασμό βασισμένο στη θεωρία και στην απαγωγική λογική (οι ποσοτικές μέθοδοι έρευνας, για παράδειγμα, το πείραμα, τα ερωτηματολόγια, οι κλίμα-	Νομοθετικές θεωρίες (νατουραλισμός και αναγωγισμός). Ο ερευνητής χρησιμοποιεί έναν ευέλικτο ερευνητικό σχεδιασμό (όπου επιτρέπει και τη χρήση της ποιοτικής έρευνας), βασισμένο στη θεωρία των πιθανοτήτων και στην απαγωγική λογική (πείραμα, ποσοτι-	Ιδιογραφικές και ερμηνευτικές θεωρίες (αντινατουραλισμός και αντιαναγωγισμός). Ο ερευνητής χρησιμοποιεί ευέλικτους σχεδιασμούς ερευννητικών σχεδιασμών στην επαγωγική, πραγματιστική και ενσυναίσθητική λογική, προκειμένου να συλλέξει	Ιδιογραφικές και συμμετοχικές θεωρίες, θεωρίες μετασχηματισμού. Ο ερευνητής χρησιμοποιεί ευέλικτους ερευνητικούς σχεδιασμούς στην κριτική ποιοτική ανάλυση και τον αναστοχασμό (για παράδειγμα, η έρευνα πεδίου, η έρευνα-δράση, η

Επιστημονικά «παράδειγματα»	Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
Παραδοχές	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστрукτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μετανεωτερικές θεωρίες
	κες Likert, Thurstone κ.ά.). Βασική μονάδα ανάλυσης είναι η μεταβλητή. Βασικός στόχος της έρευνας είναι να αποκαλύψει την αλήθεια και τα γεγονότα που γίνονται αντιληπτά ως ποσοτικά συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στις μεταβλητές. Κριτήρια αξιολόγησης της θεωρίας είναι η πρόβλεψη=εξήγηση, ο βαθμός ελέγχου της πραγματικότητας, οι δείκτες εσωτερικής και εξωτερικής εγκυρότητας και αξιοπιστίας.	κές συνεντεύξεις, στατιστικές αναλύσεις). Βασική μονάδα ανάλυσης είναι η μεταβλητή. Βασικός στόχος της έρευνας είναι να αποκαλύψει την αλήθεια και τα γεγονότα ως ποσοτικά συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στις μεταβλητές. Κριτήρια αξιολόγησης της θεωρίας είναι η πρόβλεψη=εξήγηση, ο βαθμός ελέγχου της πραγματικότητας, οι δείκτες εσωτερικής και εξωτερικής εγκυρότητας και αξιοπιστίας.	όσο περισσότερες πληροφορίες μπορεί σχετικά με το πλαίσιο του φαινομένου (ποιοτικές μέθοδοι έρευνας, για παράδειγμα, η εθνογραφική, η φαινομενολογική μέθοδος, η συμμετοχική παρατήρηση, οι συνεντεύξεις, η συνομιλιακή ανάλυση, η θεμελιωμένη θεωρία, η μελέτη περιπτώσεων, ανάλυση κειμένων κ.ά.). Βασική μονάδα ανάλυσης είναι το νόημα, η συμβολική πράξη. Βασικός στόχος της έρευνας είναι να περιγράψει τα νοήματα, να κατανοήσει τους ορισμούς των υποκειμένων για μία κατάσταση, να εξετάσει το πώς οι αντικειμενικές πραγματι-	ιστορική ανάλυση, η διαλεκτική ανάλυση, η σχεσιακή ανάλυση, η αποδομτική μέθοδος, η κειμενική ανάλυση, η ανάλυση λόγου κ.ά.). Βασική μονάδα ανάλυσης είναι η αντίφαση, τα συμβάντα εκμετάλλευσης. Βασικός στόχος της έρευνας είναι να αποκαλύψει τα κρυμμένα, μεταμφιεσμένα συμφέροντα, να φέρει στο φως τις αντιφάσεις που κρύβονται από την ιδεολογία, να αναπτύξει μια πιο ενήμερη, κριτική και αναστοχαστική συνείδηση, να αποδείξει την ιδεολογική φόρτιση των επιστημονικών ιδεών και πρακτικών, να δημιουργήσει ανοικτούς χώρους για την

Επιστημονικά «παράδειγματα»	Φυσιοκρατικό «παράδειγμα»		Ανθρωπιστικό «παράδειγμα»	
Παραδοχές	Θετικιστικές θεωρίες	Νεοθετικιστικές και μεταθετικιστικές θεωρίες	Ερμηνευτικές-κονστрукτιβιστικές θεωρίες	Κριτικές-μετανεωτερικές θεωρίες
			κόπτες ερμηνεύονται, κατανοούνται, κατασκευάζονται και ανακατασκευάζονται. Κριτήρια αξιολόγησης της θεωρίας είναι η ερμηνευτική και ενσυναισθητική της ικανότητα=κατανόηση.	έκφραση των καταπιεσμένων φωνών και να οδηγήσει στον μετασχηματισμό και την αλλαγή. Κριτήρια αξιολόγησης της θεωρίας είναι η θεωρητική της συνοχή και συνέπεια, η ιστορική της δύναμη για κατανόηση, οι ερμηνευτικές της δυνατότητες για υπέρβαση, οι προοπτικές της για δράση, ενεργοποίηση, μετασχηματισμό και αλλαγή.

4. Το ζήτημα της επιλογής και του μέλλοντος των θεωριών

Στο προαναφερόμενο πλαίσιο ποιο είναι το μέλλον των θεωριών στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών και τι ρόλο μπορούν σήμερα να διαδραματίσουν; Θα πρέπει να τις δούμε αποδομτικά, όπως οι μηδενιστικές, μετανεωτερικές τάσεις ή να επιλέξουμε μία από τις υπάρχουσες αγνοώντας τις υπόλοιπες, όπως κάνουν τα δογματικά ρεύματα, ή μήπως να τις εξετάσουμε ως ένα συνονθύλευμα των υπάρχουσών θεωριών, όπως γίνεται στις εκλεκτικιστικές, πραγματιστικές τάσεις; Ή ακόμη, θα πρέπει να τις δούμε ως μία ενιαία συνθετική θεωρία κατασκευασμένη στη βάση ενός καινούργιου επιπέδου στο πλαίσιο καινούργιων παραδοχών, εμπεριέχοντας ένα νέο μοντέλο με καινούργιες γενικές προτάσεις (νόμους); Υπάρχει τρόπος ή στρατηγική με βάση την οποία μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στους κοινωνικούς

επιστήμονες μία γενική συμφωνία σε κάποια βασικά ζητήματα, όπως συμβαίνει στη Φυσική; Αν μεταξύ των κοινωνικών επιστημών δεν μπορεί να υπάρξει ποτέ μία συμφωνία σε κάποια βασικά ζητήματα τι νόημα θα είχε η προσπάθεια να οικοδομήσει κανείς μία γενική και συνθετική θεωρία;

4.1. Υπάρχουν κριτήρια που κάνουν μία θεωρία να είναι καλύτερη από κάποια άλλη;

Υπάρχει η δυνατότητα ορθολογικής επιλογής στο πλουραλιστικό και πολωμένο φάσμα των επιστημονικών θεωριών και προσεγγίσεων; Μπορεί κανείς να μας υποδείξει κριτήρια με βάση τα οποία μπορούμε να κρίνουμε αν κάποιες θεωρητικές προσεγγίσεις είναι καλύτερες και άλλες χειρότερες, να αποδεχτούμε τις πρώτες και να απορρίψουμε τις δεύτερες;

Η πρώτη ιδέα συνίσταται στην αναζήτηση της εμπειρικής επιβεβαίωσης των επιμέρους θεωρητικών προσεγγίσεων. Όμως, θα πρέπει να θυμόμαστε ότι έχουμε να κάνουμε με γενικές θεωρίες – με ένα σύνολο φιλοσοφικών παραδοχών ή αξιωμάτων, αφαιρετικών εννοιών και θεμελιωδών νόμων, που δεν αναφέρονται άμεσα στην εμπειρική πραγματικότητα. Από τη μία πλευρά, όσον αφορά στη γενικότητά τους, καλύπτουν ένα σύνολο διαφορετικών μεταξύ τους γεγονότων ή συμβάντων, που βεβαίως μπορούν να επιβεβαιωθούν μέσω εμπειρικών ερευνών. Πρόκειται για μία γενική εικόνα του κοινωνικού κόσμου στον οποίο μπορεί να ερμηνευθεί, εξηγηθεί ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών μεταξύ τους κοινωνικών φαινομένων. Από την άλλη πλευρά όμως, τα ίδια αυτά κοινωνικά φαινόμενα μπορούν το ίδιο καλά να ερμηνευθούν στη βάση εναλλακτικών, ανταγωνιστικών θεωριών. Όπως υποστηρίζει ο Kuhn, «Οι φιλόσοφοι της επιστήμης έδειξαν πολλές φορές ότι συγκεκριμένο σύνολο δεδομένων μπορεί να ερμηνευθεί από περισσότερες από μία θεωρητικές κατασκευές» (Kuhn, 1970: 76). Θα πρέπει να υπολογίσουμε τον προαναφερόμενο βασικό κανόνα ότι κάθε γεγονός είναι ήδη, εν μέρει τουλάχιστον, θεωρητικό κατασκεύασμα. Καμιά εμπειρική έρευνα, κανένα πείραμα ή εμπειρικό δεδομένο κ.λπ. δεν μας επιτρέπει αβίαστα να αποφασίσουμε ποια από τις διάφορες ανταγωνιστικές γενικές θεωρητικές προσεγγίσεις είναι η καλύτερη και η καταλληλότερη.

Τώρα τότε πιο αποτελεσματικά να είναι τα λογικά κριτήρια: η τυπική συνοχή της θεωρίας, η εσωτερική της μη αντίφαση, ακρίβεια, οικονομία, τυπική κομψότητα, η δυνατότητα που ενδεχομένως μας προσφέρει, ώστε να αποφεύγουμε τα ταυτολογικά λάθη κ.λπ. Χωρίς να μειώσουμε τη σπουδαιότητα του τυπικού αυτού κριτηρίου, αυτού του είδους κριτικής που γίνεται σχετικά με τους λόγους που επιλέγεται μια θεωρία και όχι άλλη, είναι πολύ αμφίβολο αν το κριτήριο αυτό είναι επαρκές για την επιλογή μιας θεωρίας και την απόρριψη μιας άλλης. Και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον, οι πραγματικά επιστημονικές θεωρίες – αυτές, δηλαδή, που έχουν ένα πραγματικό νόημα για την επιστήμη και που γίνονται παγκόσμια γνωστές – συνιστούν ανταγωνιστικές προοπτικές θέασης του κόσμου, έχοντας κάποια ενδιαφέρουσα

εφαρμογή, ενώ αυτές που διακατέχονται από εσωτερικές αντιφάσεις και είναι φανερά προβληματικές συνήθως απορρίπτονται ή δεν αναφέρονται. Δεύτερον, οι θεωρίες που έχουν τύχει παγκόσμιας αναγνώρισης είναι, συνήθως, τουλάχιστον στο πλαίσιο των δικών τους παραδοχών και συνεπαγωγών, λογικά συνεκτικές.

Αφού δεν ισχύουν τα εμπειρικά και λογικά κριτήρια για την επιλογή μιας θεωρίας, τότε τι μένει για να αποφασίσουμε ποια θεωρητική προσέγγιση είναι η πιο «σωστή»; Μήπως η *δογματική στάση* (επιλογή με βάση την κοσμοθεωρητική, φιλοσοφική ή ιδεολογική προτίμηση του καθενός και όχι με βάση την κριτική ορθολογική επιχειρηματολογία) ή η *στάση του εκλεκτικισμού* (η στάση να επιλέξεις χρησιμοποιητικά από όλες τις θεωρίες αυτήν που σε βολεύει κάθε φορά ανάλογα με το πρόβλημα ή το ερευνητικό ερώτημα);¹⁷ Το ζήτημα αυτό, όπως προαναφέραμε, μεταξύ άλλων οδήγησε στη «δεύτερη κρίση» των κοινωνικών επιστημών.

17. Σχετικά με την εκλεκτικιστική αυτή στάση αξίζει να αναφερθούμε στο ρεύμα του πραγματισμού και ιδιαίτερα στις σύγχρονες του εκδοχές, όσον αφορά στην κοινωνική έρευνα, με βασικούς εκφραστές του τους Richard McKay Rorty (1990), John P. Murphy (1990), M. Patton (1990), Cleo H. Cherryholmes (1992) και A. Tashakkori και C. Teddlie (2003).

Γενικά, μπορεί να συναντήσει κανείς πολλές μορφές πραγματισμού, αν και όλοι οι θιασώτες του τείνουν να εστιάζουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στα αποτελέσματα της έρευνας – στις δράσεις, τις καταστάσεις και συνεπαγωγές της έρευνας – παρά στις προγενέστερες συνθήκες (όπως στον μεταθετικισμό). Το ενδιαφέρον τους εστιάζεται στις εφαρμογές, στο «τι δουλεύει» και στις πρακτικές λύσεις των προβλημάτων (Patton, 1990). Έτσι, αντί να εστιάζεται κανείς στις μεθόδους, το σημαντικότερο ζήτημα σε μία έρευνα είναι το πρόβλημα που μελετάται και τα σχετικά με αυτό ερευνητικά ερωτήματα (βλ. Rossman & Wilson, 1985). Βασικές θέσεις του πραγματισμού, σύμφωνα με τους Cherryholmes (1992) και Murphy (1990), είναι οι ακόλουθες:

- Ο πραγματισμός δεν έχει καμία δέσμευση με οποιοδήποτε σύστημα Φιλοσοφίας και πραγματικότητας.
- Οι ερευνητές έχουν την ελευθερία της επιλογής. Είναι «ελεύθεροι» να επιλέξουν τις μεθόδους, τεχνικές και διαδικασίες της έρευνας που καλύτερα ταιριάζουν με τις ανάγκες και τους στόχους τους.
- Οι πραγματιστές δεν βλέπουν τον κόσμο ως μία απόλυτη ενότητα. Με παρόμοιο τρόπο, οι ερευνητές των μεικτών μεθόδων αξιοποιούν ποικίλες προσεγγίσεις κατά τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων.
- Αλήθεια είναι ό,τι δουλεύει στον χρόνο και δεν βασίζεται σε ένα δυϊσμό μεταξύ της ανεξάρτητης από τον νου πραγματικότητας ή εντός του νου.
- Οι πραγματιστές ερευνητές ενδιαφέρονται κυρίως για το «τι» και για το «πώς» της έρευνας, βασισμένοι στις προτιθέμενες συνεπαγωγές – στο πού θέλουν να οδηγηθούν.
- Οι πραγματιστές συμφωνούν ότι η έρευνα πάντα λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένα κοινωνικά, ιστορικά, πολιτικά και άλλα πλαίσια.
- Οι πραγματιστές μπορεί να πιστεύουν σε έναν εξωτερικό κόσμο που είναι ανεξάρτητος από τον νου όσο και σε έναν που εξαρτάται από τον νου. Θεωρούν όμως (Cherryholmes, 1992) ότι χρειάζεται να σταματήσουμε να θέτουμε ερωτήματα σχετικά με την πραγματικότητα και τους νόμους της φύσης. «Απλά προτιμούν να μεταβάλουν το υποκείμενο» (Rorty, 1983: xiv).

Στην πράξη, οι ερευνητές που χρησιμοποιούν το πραγματιστικό σκέπτεσθαι τείνουν να χρησιμοποιούν πολλαπλές μεθόδους για τη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων, προκειμένου να δώ-

4.2. Η προοπτική της θεωρητικής σύνθεσης: Συστηματοποίηση ή σύνθεση;

Σύμφωνα με τον Sparkes (1992), η προσφορά πολλών θεωριών και προσεγγίσεων σήμερα στις κοινωνικές επιστήμες δεν είναι σύμπτωμα χάους και κρίσης, αλλά ακριβώς το αντίθετο: σημάδι προόδου και ωριμότητας της επιστημονικής σκέψης. Σε κάθε θεωρητική προοπτική και ανάλογα με τους στόχους και τα ερευνητικά ενδιαφέροντα του ερευνητή ο κοινωνικός κόσμος προσεγγίζεται και μελετάται με ένα διαφορετικό τρόπο. Αυτό, σύμφωνα με τον Sparkes, δεν σημαίνει ότι η μία προσέγγιση είναι καλύτερη από την άλλη. Απλά, στην κάθε προσέγγιση υπάρχει μία ιδιαίτερη προοπτική να γίνεται αντιληπτός και να μελετάται ο κόσμος, που σημαίνει ότι η αξιολόγησή της όσον αφορά στα ερευνητικά αποτελέσματα θα πρέπει να γίνει στο πλαίσιο των δικών της όρων και μεθόδων. Έτσι, σύμφωνα με τον Sparkes, κανένα επιστημονικό «παράδειγμα» και καμία θεωρία δεν μπορεί να διεκδικεί την αλήθεια (Sparkes, 1992: 45). Όπως και ο Guba υποστηρίζει, «Το κάθε «παράδειγμα» συνιστά μία εναλλακτική προσέγγιση που έχει τη δική της ιδιαίτερη αξία και γι' αυτό δεν έχω καμία αμφιβολία» (Guba, 1990: 27). Υποστηρίζει, επίσης, ότι η ορθολογική συζήτηση και ο διάλογος δεν οδηγεί αυτόματα στην επιλογή του βέλτιστου «παραδείγματος». Όμως, ο διάλογος μπορεί να συμβάλει στην εποικοδομητική, δημιουργική αναζήτηση πέρα από τα υπάρχοντα «παραδείγματα» στην κατεύθυνση της υπέρβασης και της ανάπτυξης καινούργιων δημιουργικών συνθέσεων.

Ακολουθώντας τη σκέψη των Sparkes και Cuba, υποστηρίζουμε ότι μία έρευνα αποκτά σήμερα ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν γίνεται προσπάθεια δημιουργικής σύνθεσης των απόψεων με προοπτική την ανάπτυξη καινούργιων θεωρητικών συνθέσεων. Αν και για τη διαδικασία αυτή δημιουργίας δεν υπάρχουν συνταγές, θα μπορούσε, όμως, κανείς να συνειδητοποιήσει κάποιες γενικές ευρετικές στρατηγικές που μπορεί να υιοθετηθούν. Αναφέρουμε ορισμένες από αυτές τις στρατηγικές: (1) η στρατηγική της μέσης οδού μεταξύ δύο ακραίων παραδοσιακών θεωρητικών προσεγγίσεων και η απόπειρα δημιουργίας συνεκτικής σύνθεσης των ορθολογικών στοιχείων και των δύο θεωριών, (2) η στρατηγική του αναλυτικού ανοίγματος, που βασίζεται στην προοπτική της υπέρβασης των ορίων των υφιστάμενων σχολών ή κατευθύνσεων, εστιάζοντας στα προβλήματα ή λύσεις που προτάθηκαν από τις ανταγωνιστικές σχολές ή κατευθύνσεις, (3) η στρατηγική ανάπτυξης μιας «πολυδιάστατης» θεωρίας, που βασίζεται στη σύνδεση των διαφόρων πτυχών ή

σουν καλύτερες απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα. Επίσης, κάνουν χρήση τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών μεθόδων (μεικτές μέθοδοι έρευνας), ενδιαφέρονται περισσότερο για τις πρακτικές συνεπαγωγές της έρευνας και για τις μεθόδους και διαδικασίες της έρευνας που καλύτερα προσεγγίζουν το ερευνητικό πρόβλημα. Το πραγματιστικό σκέπτεσθαι εμφανίζεται με ποικίλους τρόπους σε διάφορες προσεγγίσεις, για παράδειγμα, στην εθνογραφική προσέγγιση, όταν οι ερευνητές χρησιμοποιούν τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές μεθόδους συλλογής δεδομένων (π.χ., LeCompte & Schensul, 1999), αλλά και στη μελέτη περίπτωσης όταν οι ερευνητές χρησιμοποιούν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα (π.χ., Luck, Jackson & Usher, 2006· Yin, 2003).

πλευρών του φαινομένου που μελετάται στο πλαίσιο της ολότητας του, και (4) η στρατηγική της δημιουργικής διαλεκτικής σύνθεσης.

Σχετικά με το ζήτημα της θεωρητικής σύνθεσης, μία από τις απόψεις που κυριάρχησε από κάποια στιγμή και μετά, όταν υπό την επίδραση του φυσιοκρατικού κυρίως «παραδείγματος» άρχισαν στις κοινωνικές επιστήμες να πολλαπλασιάζονται τα ερευνητικά δεδομένα, οι γενικεύσεις, η διατύπωση νόμων, τα μοντέλα, οι θεωρίες κ.λπ., ήταν ότι όλες οι επιστημονικές αυτές συσσωρεύσεις έχουν μικρή χρηστική αξία αν δεν συνδεθούν μεταξύ τους στο πλαίσιο ενός ενιαίου θεωρητικού συστήματος. Έτσι, το ζήτημα της εσωτερικής οργάνωσης της γνώσης άρχισε να θεωρείται ως βασική επιβεβλημένη ανάγκη και βασικό κριτήριο ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών. Πώς, όμως, το ιδεώδες αυτό της σύνθεσης και της εσωτερικής οργάνωσης της γνώσης γίνεται συνήθως αντιληπτό; Στο ζήτημα αυτό μπορεί να διακρίνει κανείς δύο διαφορετικές μεταξύ τους λύσεις.

Η πρώτη λύση σχετίζεται με τη συστηματοποίηση της γνώσης, δηλαδή την τυπική ή συντακτική της θα μπορούσε να πει κανείς σύνθεση. Όσον αφορά στη συστηματοποίηση των προτάσεων στο πλαίσιο μιας θεωρίας, συνήθως γίνεται αντιληπτή ως η δυνατότητα της απαγωγικής τους σύνδεσης, η προοπτική, δηλαδή, της τυποποίησης. Όσον αφορά στη σύνδεση μεταξύ των διαφόρων θεωριών εξετάζεται, συνήθως, η δυνατότητα της λογικής αναγωγής της μιας θεωρίας στην άλλη (αναγωγή των εννοιών ή εξηγητική αναγωγή των προτάσεων). Τέλος, όσον αφορά στη σύνδεση μεταξύ διαφόρων επιστημονικών πεδίων, διερευνώνται οι δυνατότητες της λογικής τους διεπιστημονικής ενοποίησης. Όλες αυτές οι απόπειρες έχουν μία λογική και μεθοδολογική θεμελίωση. Το νόημά τους δεν είναι συνήθως αντικείμενο συζήτησης, αν και οι κοινωνικοί επιστήμονες διαφέρουν μεταξύ τους όσον αφορά στις κρίσεις τους για την τελική επιτυχία.

Στη δεύτερη λύση, η σύνθεση που αναζητείται σχετίζεται με τη δημιουργική σύνθεση και ανακατασκευή της γνώσης. Η λύση αυτή είναι μία πιο ουσιαστική διέξοδος από την κρίση των κοινωνικών επιστημών και σίγουρα θα προσέφερε εναλλακτικές προοπτικές, ανάπτυξη και ανανέωση. Αυτό θα σήμαινε μεταξύ άλλων τη σταδιακή εξάλειψη ή έστω μείωση της πόλωσης των θεωριών, καθώς θα δημιουργούνταν ευρύτερες προοπτικές ή συνθέσεις, που θα επέτρεπαν την επίλυση κάποιων μέχρι τώρα άλυτων προβλημάτων. Σε ποιο βαθμό, όμως, είναι αυτό γενικά εφικτό; Και αν είναι εφικτό, με ποιο τρόπο θα μπορούσε αυτό να γίνει; Στην απάντηση του εν λόγω ερωτήματος, όπως είναι φυσικό, δεν υπάρχει μία γενική συμφωνία. Το ζήτημα αυτό γίνεται ακόμη πιο σύνθετο αν λάβουμε υπόψη ότι τα διαφορετικά επιστημονικά «παραδείγματα» τείνουν να λειτουργούν ως ξεχωριστοί, διακριτοί κόσμοι, με τα δικά τους κριτήρια, όρους και συνθήκες. Αυτό σημαίνει ότι η διαδικασία και τα αποτελέσματα μιας έρευνας στο πλαίσιο ενός «παραδείγματος» θα πρέπει να κριθούν με κριτήρια που να είναι συμβατά και συνεπή με τις δικές του εσωτερικές νοηματικές δομές όσον αφορά στα ενδιαφέροντα, στους στόχους